

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

2014

Alžběta Kosová

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Latinská deminutiva a jejich vývoj k italštině
The Latin Diminutives and their Development to the Italian

Bakalářská diplomová práce
Studijní obor: Latinská filologie
Vedoucí práce: PhDr. Barbara Pokorná, Ph.D.
Autor: Alžběta Kosová

Olomouc 2014

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „Latinská deminutiva a jejich vývoj k italštině“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne.

Podpis

Obsah

Úvod	6
1. Co je to deminutivum	7
1.1 Důvod vzniku deminutiv	12
1.2 Vývoj deminutiva	15
1.3 Co lze považovat za deminutivum	15
1.4 Co vše lze deminutivizovat.....	16
1.5 Význam deminutiva	17
1.6 Zásady tvorby deminutiva	18
1.7 Stupňování deminutiv	19
1.8 Gramatický rod deminutiva	20
1.9 Shrnutí	20
2. Deminuce v latině	22
2.1 Systém deminutiv v latině	22
2.2 Gramatický rod	26
2.3 Stupňování latinských deminutiv	28
2.4 Deminutiva dalších slovních kategorií	28
2.4.1 Deminutivní adjektiva	28
2.4.2 Deminutivní adverbia.....	29
2.4.3 Deminutivní verba	29
3. Deminutiva v italštině	30
3.1 Deminuce pomocí deminutivních sufixů	30
3.1.1 Italské deminutivní sufixy a jejich užití.....	31
3.1.2 Další italské deminutivní sufixy	33
3.1.3 Stupňování italských deminutiv	33
3.1.4 Ambivalentní sufixy	34
3.2 Gramatický rod	35
3.3 Polysémie, homonymie a další formálně shodné tvary	35
3.4 Alternativní vyjádření deminuce	36

3.5 Augmentace	37
4. Lexikalizace	38
4.1 Jak funguje lexikalizace	38
4.2 Vlivy přispívající k lexikalizaci	39
4.3 Jak probíhá lexikalizace	42
4.3.1 Typ A – Osamostatnění pojmu	42
4.3.2 Typ B – Nahrazení pojmu	44
4.3.3 Smíšený typ	47
4.4 Výskyt a frekventovanost jednotlivých kategorií	47
4.5 Pravidla lexikalizace	48
5. Příklad zpracování italských lexikalizovaných deminutiv	49
Závěr	57
Seznam literatury	58
Internetové zdroje pramenů	60
Resumé	61
Summary	62

Úvod

Deminutivum je jakožto expresivní jazykový prvek atraktivním a věčně živým předmětem zájmu jazykovědy i laické veřejnosti. Je to jazykový prostředek v té či oné formě vlastní všem známým jazykům a svou pestrostí vyjádření a proměnlivostí se jeví jako nevyčerpatelné téma. Právě tyto jeho vlastnosti však vzbuzují otázku, zda je vůbec možné o deminutivu pojednávat, neboť tak jako u jakéhokoli jiného jevu je nejdříve třeba stanovit jeho definici; abychom mohli o nějakém jevu uvažovat, musíme být nejdříve schopni jej charakterizovat. O deminutivu existuje celá řada odborných článků, statí, ba i monografií, avšak v naprosté většině se zabývají pouze některým aspektem deminutiva, deminutivy v určitém konkrétním jazyce atd. Původním záměrem této práce bylo popsat deminutivum v latině a italštině a charakterizovat lexikalizovaná italská deminutiva s původem v latině. V průběhu přípravy jsem však narazila na úskalí, které jde ruku v ruce s atraktivností deminutiva – jeho proměnlivost a neurčitost, neúplné či sporné definice a neexistence pevné konvence i v jeho základních charakteristikách ve mně vzbudily potřebu ne vytvořit chybějící obecnou definici – to, zdali je to vůbec možné, ponechám povolanějším – ale pokusit se nastínit důvody často ani netušené komplexnosti tohoto jazykového jevu, které mohou přispět také k vysvětlení jak jeho úspěšnosti, tak i dalšího jevu, který je s deminucí pevně propojen, a to je právě lexikalizace. V první části práce tedy pohlédnu na deminutivum z co nejvíce různých aspektů, pokusím se vysvětlit jeho rozšířenost i rozmanitost, dále popíšu podobu deminutiva v latině a italštině a v poslední části práce se věnuji již konkrétně lexikalizovaným deminutivům a jejich roztržení do kategorií podle způsobu jejich lexikalizace. Cílem této práce je především popsat úzkou souvislost frekventovanosti deminutivního tvaru a jeho lexikalizace a pojednat o lexikalizaci jako přirozeném procesu, který, ačkoli si toho na první pohled třeba ani nejsme vědomi, podstupují i mnohá dnešní slova. Dále se pokusím popsat a vysvětlit problematiku deminutiva a nástrah snahy za každou cenu jej definovat, která může vést ke zbytečným omezením spektra zkoumaných tvarů, a tím i přesnosti z toho vyvozených závěrů.

1. Co je to deminutivum?

Je nutné vycházet ze skutečnosti, že deminutivum je velmi živelným jazykovým jevem, důsledkem čehož je nejen obtížná definice významu deminutiv, ale rovněž už samotná obtížná formulace toho, co vlastně deminutivum je, což ve svém článku o formaci deminutiv výstižně popisuje Klaus P. Schneider: „*Není jednoduchým úkolem určit formální prostředky tvorby, když není zcela jasné, co tato forma má vyjadřovat. Problém alespoň zčásti pramení ze skutečnosti, že deminutivum je kategorie přenesená z tradiční gramatiky, původně používaná k popisu latiny se svým charakteristickým souborem strukturálních i sémantických aspektů. Vzhledem k tomu, že se tak tradiční definice stávají zacyklenými, a že není jasné ani to, jak vypadá deminutivum formálně, ani to, jaký je jeho význam, staví nás deminutiva před dvojnásobný problém.*¹ Setkáváme se tedy s řadou nejasností, které je třeba osvětlit a přesně definovat, než začneme se samotnou kategorizací tvorby či popisem vývoje deminutiv. Deminutivum totiž v sobě skrývá daleko víc, než napovídá jeho název, který pochází z latinského slova *deminuo, ere*, tedy „zmenšovat“.

Uveďme si nejdříve několik slovníkových definic deminutiva:

„*V gramatice je deminutivní forma (či běžněji deminutivum) morfologická derivace substantiva, která slouží k označení kvantitativního zmenšení, menší velikost, či k připojení citového hodnocení*“.²

¹ „...it is not a trivial task to identify formal means when it is not entirely clear what these means are supposed to express. The problems, at least in part, stem from the fact that ‘diminutive’ is a category derived from traditional grammar, originally used in the description of Latin, with a typical *mélange* of structural and semantic aspects. Thus, as traditional definitions tend to be circular, and as it is neither clear what exactly diminutive formation is, nor what diminutive meaning is, diminutives pose a two-fold challenge.“ SCHNEIDER, K. P., The truth about diminutives, and how we can find it: Some theoretical and methodological considerations. In *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online]. 2013, vol. 10, no. 1 [cit. 2013-02-04]. Dostupný na: <http://www.skase.sk/Volumes/JTL22/pdf_doc/08.pdf>. ISSN 1339-782X. s. 1

² „*In grammatica, forma d. (o più comunem. diminutivo s. m.), derivazione morfologica di un nome che serve a indicare una diminuzione quantitativa, una misura ridotta, o ad attribuire un valore affettivo*“ (Treccani, Enciclopedia della Lingua Italiana. Dostupné z: <http://www.treccani.it/vocabolario/diminutivo/>

„Deminutivem pak rozumíme jen takové slovo odvozené, které je anebo bylo utvořeno zvláštními sufixy zvanými zdrobněnými od slova téhož druhu, k jakému patří slovo základní... naproti tomu není deminutivní není takové podstatné jméno, které bylo utvořeno – třeba suffixem, který má tutéž podobu jako suffix zdrobněný – od slovesa apod.“³

„Deminutivem většinou míníme odvozeninu označující menší rozměr denotátu – anebo vyjadřující hodnocení, častěji kladné než záporné.“⁴

Každá z výše uvedených definicí je pravdivá, nicméně nevystihuje celou škálu funkcí, které deminutivum má, a zejména nevystihuje důležité skutečnosti, jako např. že různé funkce se mohou navzájem kombinovat, že funkce v konkrétním případě je silně závislá na kontextu (a dalších, často mimojazykových jevech jako je gestikulace, intonace...), a v neposlední řadě také to, že deminutivum nemusí být tvořeno pouze suffixem. Podle formálního vzhladu je tedy definice deminutiva nemožná, nechceme-li z úvahy o deminutivu vyloučit všechny jazyky kromě těch, které tvoří deminutiva suffixy; definice podle významu zase může být nepřesná či neúplná. Schneiderova definice je obezřetnější, je si vědoma úskalí deminutiva: *„Prototypická deminutiva, tzn. deminutiva, která se obecně posuzují jako „nejlepší příklady“ své kategorie, jsou substantiva odvozená od substantiv připojením suffixu, který má úlohu deminutivního znaku (...) V tomto případě suffix nemění kategorii základového slova ani významně nemění jeho význam. Význam základového slova je pouze modifikován přidáním sémantického znaku „malosti“.“⁵*

³ DVOŘÁK, J., *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 1

⁴ BAKARDŽIEVA, G., O pastech a pastičkách deminutiv, „*Bohemistika*“ 2007, č. 3, ISSN 1642–9893. Dostupné z: http://www.bohemistika.pl/artykuly/2007/ART_Bakardzjeva.pdf s. 1

⁵ „Prototypical diminutives, i.e. diminutives generally considered to be the “best” examples of this category, are nouns derived from nouns by attaching a suffix which functions as the diminutive marker (...) In this case, the suffix does not change the word class of the base, nor does it crucially change the meaning of the base. The meaning of the base is merely modified by adding the semantic component SMALL.“ SCHNEIDER, K. P., The truth about diminutives, and how we can find it: Some theoretical and methodological considerations. In *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online]. 2013, vol. 10, no. 1 [cit. 2013-02-04]. Dostupný na: <http://www.skase.sk/Volumes/JTL22/pdf_doc/08.pdf>. ISSN 1339-782X. s. 2 – 3

K tomu dodává: „*Toto pojetí je zcela přijatelné pro jazyky, které se vyvinuly z latiny, jako italština, španělština a portugalština, a také pro některé další indoevropské jazyky, zejména slovanské, nizozemštinu a němčinu. Tento přístup nicméně není vhodný pro popis jazyků, ve kterých prototypická diminutiva neexistují. Toto tvrzení by mělo za důsledek, že např. angličtina nemá žádná diminutiva anebo že diminutiva jsou v angličtině okrajovou záležitostí.*“⁶

Soudě podle většiny definic a už samotného názvu by primární funkcí diminutiva mělo být vyjádření menší kvantity daného základového slova, nicméně její dominantní pozice je ve vztahu k dalším charakteristikám diminutiva, které jsou často rovněž přítomny, značně diskutabilní. Kromě této **denotativní** hodnoty však mnohý diminutivní tvar obsahuje také jistou míru **konotativní** hodnoty, určitého citového zabarvení, a právě tato ho (v případě jazyků, které tvoří diminuci sufixy) odlišuje od lexikálního vyjádření stejné skutečnosti (malá bota x botička). Navzdory mnoha jiným neshodám se většina definic shoduje v tom, že mezi diminutiva se řadí substantivní i adjektivní tvary, avšak právě to je prvním rozporem v obecné charakteristice diminutiva – v případě adjektiv je kromě formálního vzhledu sufixu s diminutivními substantivy totiž pojí pouze právě konotativní hodnota slova. Ta je ve větší či menší míře přítomná ve všech diminutivních tvarech (kromě lexikalizovaných), hodnota denotativní může být různá (zmenšení, vyšší míra vlastnosti) a tyto dvě stránky diminutiva mohou být v různém vzájemném poměru.

⁶ „*This approach seems entirely valid for languages which have developed from Latin, such as Italian, Spanish and Portuguese, and some other Indo-European languages, especially Slavic languages and also Dutch and German. This approach is, however, inadequate for the description of languages in which prototypical diminutives do not exist. A statement to the effect that, e.g., the English language does not have any diminutives, or that diminutives are only marginal in English.*“ SCHNEIDER, K. P., The truth about diminutives, and how we can find it: Some theoretical and methodological considerations. In *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online]. 2013, vol. 10, no. 1 [cit. 2013-02-04]. Dostupný na: <http://www.skase.sk/Volumes/JTL22/pdf_doc/08.pdf>. ISSN 1339-782X. s. 3

Vedle otázky, zda v konkrétním případě převažuje funkce kvantitativní (čili denotativní), tedy rozměrová, či kvalitativní (čili konotativní), tedy schopnost vyjádřit určitý citový vztah, je totiž u deminutiva dále nutno rozlišit, o jaké citové hodnocení se jedná, zdali o kladné či záporné, nehledě k tomu, že rozměrová variabilita i citové hodnocení může mít dále celou škálu intenzity. Uvedme jako příklad slovo „*ručičky*“.

Ve větě „*Novorozenec pohnul ručičkou*“ je dominantní funkcí ta zdrobňující, přítomna je však nepochybně i funkce tzv. „afektivní“ čili „hypokoristická“. Zdrobnění tedy vyjadřuje kladný citový vztah.

Pokud větu pozměníme na „*Děťátko má buclaté ručičky*“, do popředí se dostává spíše stránka kvalitativního hodnocení než konstatování velikosti menší než běžný standard. Nicméně i tato funkce je stále patrná.

Ve větě „*zlaté české ručičky*“ však už jednoznačně dominuje funkce hypokoristická, vyjadřující pozitivní vztah k šikovnosti českého národa, věta v žádném případě nehodnotí skutečnou velikost rukou občanů České republiky. Pouhou změnou intonace můžeme u stejné věty dosáhnout ironického, pejorativního nádechu.

Ve větě „*Petr má ručičky dozadu*“ (za předpokladu že Petr je dospělý člověk) ve větě jednoznačně převažuje kvalitativní nad kvantitativním hodnocením, které se zcela vytrácí. Situace je tedy zdánlivě stejná jako u předchozího příkladu, ovšem ve skutečnosti vyjádření citového vztahu zde je negativní, deminutivum zde má tedy pejorativní funkci.

Jako poslední příklad si uvedme „*Ručičky hodinek ukazovaly právě poledne*“. Zde deminutivní tvar nevyjadřuje ani menší kvantitu základového slova, ani jakýkoli citový vztah. Jedná se o lexikalizovaný tvar na základě přenesení významu, ve kterém je sice partné, že formálně je tvar zdrobňelou podobu slova, ale nijak si je už nevztahujeme a neporovnáváme se základovým slovem.

Důležité je dále si povšimnout rozdílu mezi hodnotou deminutivního substantiva a adjektiva (či adverbia). „*Hodňoučký*“ totiž není méně hodný než „*hodný*“, „*blizoučko*“ není méně blízko než „*blízko*“, naopak, v rovině denotativní dostávají deminutivní tvary hodnotu vyšší míry vlastnosti.

Z uvedených příkladů vyplývá, že deminutivní tvar může mít funkci jednu, ale také může mít více funkcí najednou, některou dominantní a jinou více v pozadí či dokonce

nemusí mít ani jednu, je tedy významově neutrální (v případě lexikalizace tvaru). Kromě toho vzhledem k funkci deminutivního sufixu u adjektiv a adverbíí není možné ani říci, že by obecně platilo, že deminutivum v sobě nese hodnotu menší velikosti než běžný standart, jak je tomu u deminutivních substantiv. Tato skutečnost značně ztěžuje jakoukoli obecnou definici deminutiva, protože jeho funkce se mění podle kontextu a má na ni vliv řada dalších mimojazykových skutečností jako intonace či gestikulace. V neposlední řadě je třeba si uvědomit, že v různých jazycích jsou funkce deminutiva a jejich vnímání rozdílné, a to stejné platí o různých časových obdobích vývoje daného slova. Kromě toho ještě považují za důležité uvést několik zásadních otázek, se kterými je třeba se utkat pro ucelenou představu o problematice komplexnosti deminutiva.

První a zásadní otázkou je už to, co bylo prvotní funkcí deminutiv a co vůbec bylo motivací k jejich vzniku.

Druhou otázkou je to, co za deminutiva vlastně můžeme požadovat. Jak je uvedeno výše, většina definic mezi deminutiva zahrnuje pouze ta, která jsou odvozená sufixem. To by ovšem znamenalo, že většina světových jazyků nemá deminutiva.

Třetí otázkou je, jaké slovní druhy můžeme do úvahy o deminutivech a deminuci zahrnout. Při širším studiu totiž narážíme na skutečnost, že v různých světových jazycích se jazykový jev deminuce týká různých slovních druhů a mezi odbornou veřejností nepanuje shoda v tom, co vše lze za deminutiva považovat (např. otázka sloves, jejichž tvar i využití jsou velmi podobné tomu deminutivních jmenných tvarů. V italštině je situace o to složitější, že některé gramatiky modifikační sufixy, které se v češtině či latině obecně zahrnují pod zdrobňující, dále dělí na *diminutivi* a tzv. *vezzegeiati*.)

Na všechny otázky se pokusím odpovědět v následujících kapitolách a nastínit tím co nejpřesnější představu deminutiva, o jehož problematice dále pojednávám.

1.1 Důvod vzniku diminutiv

Deminuce je jev, který se v té či oné podobě vyskytuje zřejmě ve všech světových jazycích. Jeho globální užívání už samo vypovídá o důležitosti tohoto jazykového jevu, nicméně ještě zajímavější poznatky vykazuje historie používání diminutiv. Dovolím si nejprve nahlédnout na věc z hlediska obecného, které může dobře demonstrovat komplexnost a důležitost tohoto jazykového jevu. S jazykovým hlediskem je totiž při studiu této problematiky více než kdy jindy spjata hledisko kulturní – pokud totiž jediným spojujícím prvkem nejstarších diminutiv je vyjádření citového zaujetí, uvědomění si jeho motivace, tedy potřeby vyjádřit kladný citový vztah, může diminutivní tvary propojit s na první pohled zcela odlišnými jevy, které však mají prakticky stejnou funkci. Inklinace k diminuci ve svém nejširším slova smyslu je jevem, který provází člověka od doby, kdy nabyt určité úrovně inteligence a citového vnímání. Tento pohled také pomáhá odpovědět na další důležitou otázku, totiž která funkce diminutiva je původní, a může přispět k vysvětlení, proč je deminuce starším jevem než její protipól – augmentace.

„Můžeme předpokládati, že v představě diminutivní je prius význam objektivní (malost) a k němu že se přidružila affektivnost (něžnost, libost). Srv. lidově : Co je malounek, to je hezouněk.“⁷

Diminutivum v celé šíři jeho dnešního významu tedy vzniklo z původního čistě denotativního označení entity menší než její běžný standart. Vyjádření citového postoje, a to primárně toho pozitivního, tímto způsobem není náhodné. Mezi okruhy slov, která nejčastěji podléhají diminuci, se řadí zejména jména vlastní, jména rodinných příslušníků, označení zvířecích mláďat a slovní zásoba užívaná ve styku s dětmi (části těla). To dokazuje, že diminutiv se původně užívalo zejména ve styku s dětmi.

Tvorba diminutiv se pak řídila stejnou logikou jako vztah dospělého k dítěti – tedy se dá říci, že diminutivum je „dítětem“ základového slova. Není rovněž náhodou, že diminutivní tvary slova jsou delší než základové slovo a mají často schopnost reduplikace či v případě sufixní deminuce hromadění různých sufixů.

⁷ DVOŘÁK, J.: *Diminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 4

V případě indoevropských jazyků je dále zajímavé si povšimnout, že deminutivní sufixy (lat. *-ellus*, fra. *-let*, nor. *-ling*, něm. *-lein*, ita. *-ino*, střec. *-ion*, lat. *-culus*, sa. *-ka*, čes. *-ek*, *-ka*), ale i lexikální vyjádření (*little*) obsahují alveoláry až veláry (naopak labiály a dentály se v sufixech prakticky nevyskytují), časté jsou dlouhé či zdvojené vokály. Tyto vlastnosti mají za následek schopnost výrazného prodloužení slova a velkého expresivního náboje. Všechny tyto vnější znaky má deminutiva společné se způsobem komunikace s dětmi a obecně s mláďaty, stejná je i vnitřní motivace, tedy (primárně) vyjádření pozitivního citového zaujetí.

Původní funkcí deminutiva je tedy vyjádření pozitivního citového vztahu zdrobněním základového slova podle představy „co je malé (= mládě), je milé“. V případě flexivních jazyků se poté nosná funkce sufixu (tedy ta konotativní) analogicky přenesla i na jiné slovní druhy než substantiva. Kromě pozitivního citového vztahu mládě charakterizuje také určitá slabost, bezbrannost a s tím spojený soucit, a tato představa dala možnost rozšíření užívání deminutiv na osoby či věci, které se nám zdají „slabé“ či „ubohé“, což je jádrem pejorativní funkce deminutiv.⁸

Zatímco deminutiva existují ve všech světových jazycích, je skutečností, že augmentativa se v mnoha jazycích vyvinula později než deminutiva a v některých jazycích zcela chybí. „*Protoindoevropský i starý indoevropský jazyk (doložené či rekonstruované: latina, starořečtina, protoslovanština, protogermánština, protokeltština atd.) neměly vůbec žádné augmentativní sufixy, zatímco mnoho moderních jazyků nějaké k dispozici má (v tomto případě např. většina románských a slovanských jazyků a novořečtina.*“⁹

⁸ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 4

⁹ „...both Proto- Indo-European and ancient Indo-European languages (attested or reconstructed: Latin, Ancient Greek, Proto-Slavonic, Proto-Germanic, Proto-Celtic, etc.) did not have augmentative suffixes at all, while many modern languages have some of them at their disposal (this is the case, for example, of most Romance and Slavonic languages and of Modern Greek)“ GRANDI, N., *Renewal and Innovation in the Emergence of Indo-European Evaluative Morphology**, In: *Lexis, E-Journal in English Lexicology*, Lexis 6: “Diminutives and Augmentatives in the Languages of the World”, 2011., s. 6

O výrazně pozdějším vzniku augmentativa svědčí (v jazycích, kde jsou tvořena sufixy) jednoznačně pravidelnější tvorba, menší počet sufixů a menší škála významů. Jedním z důvodů k pozdnímu vzniku či případně neexistenci augmentativ může být i to, že deminutivum je do velké míry schopno obsáhnout kvalitativní rovinu funkce augmentativ – vyjádření negativního citového postoje.

Z užívání v komunikaci s dětmi se deminutivum postupně rozšířilo i do jiných oblastí, od pojmenování domácích zvířat, domácích potřeb, přes životadárné jevy, rostliny, stavby až po jakékoli předměty či osoby, které připouštějí větší rozměrovou variabilitu či zaujetí citového postoje. Jak jsem výše zmínila, význam deminutiva netvoří pouze konkrétní samostatné slovo, ale rovněž kontext a mimojazykové jevy. To je úzce spjato se skutečností, že deminuce se z valné většiny týká pouze mluveného jazyka. Mluvený jazyk, daleko méně logicky uspořádaný než literární, má potřebu expresivity a variability, kterou deminutiva velmi dobře naplňují. Naopak literární jazyk, který svá sdělení formuluje s větším odstupem a časovým prostorem, se užívání deminutiv spíše vyhýbá. Právě tato skutečnost může značně zkreslovat naše vnímání deminutiv v cizích jazycích, a to zejména v těch, které už nejsou aktivně užívány, tedy v latině a dalších „mrtvých“ jazycích. *„Bylo by však mylné se domnívati, že v latině za doby klasické nebyla (deminutiva) valně obvyklá, že se najednou rozšířila teprve v latině vulgární a z ní že byla převzata do jazyků románských...“*¹⁰ V latině se nám dochovala zásoba deminutivních sufixů, avšak informace o tom, jaké sufixy byly (v které době a oblasti) oblíbenější, které měly větší schopnost vyjadřovat kladné či záporné hodnocení, které měly větší či menší intenzitu, jsou značně kusé. Analogicky s jinými (živými) jazyky lze s jistotou říci jediné, a to, že užívání deminutiv bylo nepochybně daleko rozšířenější, a není tak vyloučeno, že některé kombinace sufixů či dokonce celé sufixy, případně jiné formy vyjádření, které se v mluveném projevu pro deminuci používaly, se nám nedochovaly.

¹⁰ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 1

1.2 Vývoj deminutiva

Deminuce je proces, který má svůj začátek a do jisté míry také konec; slovo, které podlehl deminuci, nemá rozdílný význam pouze v synchronní rovině, tedy na základě kontextu, tónu hlasu, gestikulace atd., ale také v rovině diachronní, kde se jeho význam liší intenzitou deminutivního znaku. Obecně platí, že čím častěji je dané deminutivum používáno, tím více se jeho deminutivní znak vytrácí a postupně dochází k lexikalizaci, tedy k potlačení dem. znaku. „Že slovo zdrobnělé mohlo nahraditi substantivum základní, vyložíme si tím, že slova deminutivní pozbývala častým užíváním stále více citovosti, až tento moment byl velmi slabý.“¹¹ Okruhy slov, která nejčastěji podléhají lexikalizaci, jsou právě ty, mezi něž patří nejstarší deminutiva – označní rodinných příslušníků, částí lidského těla, předmětů denní potřeby atd. Podrobněji o problematice lexikalizace pojednávám v druhé polovině práce.

1.3 Co lze považovat za deminutivum?

Většina zdrojů, se kterými jsem se při studiu problematiky setkala, mezi deminutiva zařazuje pouze deminutiva tvořená sufixací. Ostatní způsoby formace potom buďto nepovažuje za deminutiva v pravém smyslu slova, anebo je při zkoumání deminuce vůbec nebere v úvahu. Tato tendence má ovšem za důsledek, že deminutiva nejsou a nemohou být prozkoumávána jako celek, ba naopak, že se v otázce deminuce zkoumá pouze malý výsek všech deminutivních tvarů, protože pokud bychom přijali za fakt, že deminutiva jsou pouze ty tvary, které jsou od základového slova odvozeny sufixem, museli bychom přijmout tvrzení, že většina světových jazyků nemá deminutiva.

¹¹ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 1

Z pohledu, kterým se tato práce na deminutiva zaměřuje, nemohu s daným tvrzením souhlasit – deminutiva ať u v té či oné formě mají všechny světové jazyky s alespoň základně rozvinutou gramatikou. Po celém světě rozšířené a rozvinuté jazyky jako angličtina či čínština nemají žádné produktivní deminutivní sufixy či v případě čínštiny nemají vůbec žádné sufixy, avšak mají vlastní způsob, jakým vytvářejí slova s funkcemi, které se plně kryjí s funkcemi deminutiv tvořených sufixací. V současné angličtině se sice vyskytují slova s deminutivní konotací jako *piglet*, *darling*, *movie*, *kitten*, avšak jejich sufixy, byť deminutivní funkci původně měly či v jazycích, z nichž byly přejaty, stále mají, v angličtině nejsou nadále produktivní a podobých deminutiv se tak vyskytuje jen určitý uzavřený počet. Vytvářet nová deminutiva lze pouze lexikálním vyjádřením – připojením adjektiva „little“ (*little princess*, *little hand*). V čínštině se nevyskytují vůbec žádné sufixy a jakékoli odvozené tvary je třeba vytvářet lexikálním vyjádřením, obvykle připojením dalšího slova či reduplikací slova¹². Arabština např. zase vytváří deminutiva infixy: *jabal* (hora) > *jubayl* (hůrka, malá hora)¹³.

1.4 Co vše lze deminutivizovat

Pokud se naše studium neomezí na pouhý jeden jazyk, uvědomíme si, že každý jazyk má jinak širokou schopnost deminuce. V češtině a latině mezi kategorie schopné deminuce patří substantiva, adjektiva a adverbia. Obecně nepanuje shoda v tom, jestli mezi deminutiva řadit také slovesa, která stejně tak v češtině jako v latině mají schopnost přidávat „zněžňující“ znak stejným způsobem a často také pomocí stejných sufixů jako nominální deminutiva. Většina z použitých zdrojů (kromě *New Latin Grammar*, který je považuje za slova odvozená od doložených či nedoložených substantivních deminutivních

¹² XU, Z., *Chinese diminutives revisited: A Realization Optimality – Theoretic approach*. [cit. 08-13-2014] <http://profile.nus.edu.sg/fass/chsxz/Chinese%20diminutives%20revisited%20final%20version.pdf>

¹³ HAMID, Iman, FAIQ, Sahar: *A Comparative Study of Diminutive Forms in English and Arabic*. [cit. 08-13-2014] Dostupné z: <http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=57463> s. 7

tvary: „*Deminutiva mají koncovku -illo a označují slabou či nepodstatnou činnost: - cavillor „žertovat“, srv. cavilla „vtípky“; cantillo „pozpěvovat“ či „trylkovat“ ze slova canto, „zpívat“.*¹⁴) přesto takto odvozená slovesa nepovažuje za deminutivní, ale pouze za citově zabarvená slova, nicméně hranice mezi těmito dvěma pojmy je vzhledem k obtížné definici deminutiva značně nejasná. Se substantivními deminutivy mají ta verbální dále společné to, že citové zabarvení u nich lze odstupňovat na stejné škále jako u substantiv – od pozitivního po negativní, ironickou konotaci. Existuje námitka, že v případě slovesných tvarů není nijak přítomná představa velikosti menší než běžný standart tak jako je tomu u substantiv, a tak se jedná pouze o citově zabarvená slova, nikoli o deminutiva. Pokud bychom však význam deminutiva měli hodnotit podle tohoto kritéria, znamenalo by to, že mezi ně nesmíme počítat ani adjektiva, u kterých deminutivní sufix přináší znak vyšší intenzity vlastnosti, nikoli menší velikost. Pokud tedy připustíme, že pojem deminutiva se rozšířil z prostého označení menší velikosti a jeho hlavní a jedinou charakteristikou společnou všem deminutivním tvarům (kromě lexikalizovaných) je schopnost flexibilního citového zabarvení, můžeme mezi takové řadit jistě i slovesné tvary.

1.5 Význam deminutiva

Deminutivní tvary substantiv přidávají k významu základového slova příznak kvantitativní, tedy příznak „malosti“, a kvalitativní, tedy pozitivní či negativní citový postoj. Je však nutno si uvědomit, že taková charakteristika se nelze vztáhnout na všechny slovní druhy, jichž se diminue týká. Například u adjektiv není možno říci, že by měla význam „menší kvantity“ – *hezoučký* není méně hezký než *hezký*, *růžovoučký* není méně růžový než *růžový* atd. U adjektiv totiž deminutivní sufix přidává atribut z kvantitativního

¹⁴ „*Diminutives end in -illo, and denote a feeble or petty action: - cavillor jest, cf. cavilla railery; cantillo chirp or warble, from canto, sing*“. ALLEN, J. H., GREENOUGH, J. B., *New Latin Grammar for Schools and Colleges*, Boston: Ginn & Company, 1903. Dostupné z: http://cdn.textkit.net/AG_New_Latin_Grammar_AR5.pdf, str. 170, § 263.

hlediska „větší intenzity vlastnosti“. Kvalitativní hodnotu, tedy schopnost rozličného citového zabarvení, má adjektivum stejnou jako substantivum a stejně jako u substantiv je poměr mezi těmito dvěma stránkami diminutiva rozdílný u každého konkrétního případu i konkrétního využití (např. ve slově *hezoučký* je patrná kvantitativní modifikace – *hezoučký* je hezčí než *hezký*, kdežto *růžovoučký* není více růžový než *růžový*, či je tento rozdíl jen nepatrný).

Stejnou hodnotu kvalitativní i kvantitativní má diminutivní sufix u adverbií (např. čes. *blizoučko*, lat. *clanculum*, ita. *pochino*, *tardino*).

1.6 Zásady tvorby diminutiva

Co se týče jazyků, u kterých se diminutiva tvoří sufixy, na rozdíl od jiných odvozenin mají diminutiva a jejich formace jen velmi volná pravidla. Řada sufixů, které jsou k dispozici, nemá přesně daný význam ani stupeň intenzity a tyto vlastnosti jsou dané územ toho kterého slova či pouhým kontextem. Jistým omezením je, že diminutiva nelze úspěšně tvořit od slov, která buďto nemají možnost větší rozměrové variability (např. tak neexistují slova jako „mrakodrápek“, „golemek“) nebo zaujetí citového postoje („smrtička“, „kyselinka“ atp.). Dalším jistým omezením jsou eufonické důvody, kdy se jazyk vyhýbá situacím, při nichž by docházelo k rušivému vlivu daného sufixu, např. kocour – kocourek a ne kocouřík, tráva – travička a ne trávka (zde dokonce dochází k nahrazení primárního sufixu sekundárním, tzn. sufixem vyššího stupně diminuce, viz kap. 1.7). Vzhledem k expresivitě diminutiv však ani jedno z těchto pravidel není absolutní – např. v ironickém významu je možno diminutivum vytvořit prakticky od jakéhokoli základového slova.

U jazyků, které diminuci tvoří lexikálním vyjádřením, není u diminutivních tvarů apriorně pocíťována představa expresivnosti (vyjádření *little princess* může znamenat jak „malá princezna“ tak „princeznička“ v závislosti na kontextu), a proto tvorba diminutiv má ještě volnější pravidla.

1.7 Stupňování deminutiv

Je možno rozlišit deminutiva prvního (základního) a druhého (vyššího) stupně, je však velmi složité rozlišit významové rozdíly jednotlivých sufixů stejné kategorie – často se jedná o velmi malý a diskutabilní rozdíl. Vytvářet vyšší stupně je možno buďto hromaděním různých deminutivních sufixů, anebo kombinací tohoto a reduplikace některého ze sufixů (malý – mal-inký – mal-il-il-il-ink-atý). Kromě toho je samozřejmě vyšších stupňů možno dosáhnout různými lexikálními vyjádřeními. Stupňování deminuce je podporováno lexikalizací tvarů 1. stupně, po které se běžně na místě 1. stupně užívá vyšší, např. v ita. *fratello* – *fratellino*.¹⁵

V případě substantiv se vyšší stupeň vytváří zpravidla vložím dalšího deminutivního sufixu mezi kořen slova a sufix 1. stupně (např. ita. *gatt-ic-ino*). Vytváření vyšších stupňů je teoreticky možné, avšak není příliš běžné. Daleko produktivnější je vytváření vyšších stupňů u deminutivních adjektiv, která se v podobných tvarech vyskytují poměrně často. Zde je možno vyšší stupně tvořit jak hromaděním deminutivních sufixů, tak jejich reduplikací.

Deminuci lze stupňovat i dále přidáváním dalších a dalších sufixů před finální sufix a jejich počet je teoreticky neomezený, ačkoli zpravidla se pohromadě nevyskytují více než tři deminutivní sufixy (např. ve slově *mali-li-nka-tý* nebo v lat. *puell-ill-ull-a*).

V latině se deminutiva vyšších stupňů vytváří hromaděním, nebo střídáním různých sufixů stejné kategorie, to znamená *-ullus*, *-ellus*, *-illus* mezi sebou a *-culus*, *-cellus*, *-cillus* mezi sebou (např. *oculus* – samo již lexikalizované deminutivum – *ocellus* > *ocillus*, jehož každý tvar má jiný význam a lze mezi nimi rozlišit velmi jemné odstupňování, které lze připodobnit k české řadě *oko* – *očko* – *očičko*.) Pokud deminutivum prvního stupně lexikalizovalo, přejímá na sebe význam prvního stupně stupeň druhý a ten je opět nahrazen stupněm dalším (např. v italském slově *fratello*, které je původním deminutivem slova *frater*, které lexikalizovalo, a místo deminutiva prvního stupně zaujalo slovo *fratellino*).

¹⁵ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 21

1.8 Gramatický rod diminutiva

Otázka gramatického rodu je další známkou nejednotnosti diminuce v různých jazycích. V češtině, latině, gótské i sanskrtu si až na výjimky diminutivní tvar ponechává gramatický rod základového slova. Ve starořečtině existují jak sufixy, které si gramatický rod zachovávají (-ikos, -ilos), tak sufixy, které gramatický rod mění vždy na střední (-ion). Například v němčině se pak diminutivní tvary vytvářejí zejména sufixy středního rodu (-chen, -lein). Otázkou je, jaká byla původní tendence v indoevropských jazycích. Podle Dvořáka¹⁶ převažuje názor, že původním byl typ diminuce se zachováním gram. rodu, avšak je skutečností, že přechylování do neutra při diminuci se ač okrajově vyskytuje v mnoha jazycích – např. v italštině *la balena* – *il balenotto*, v češtině *kočka* – *kotě*, které bylo původně diminutivem. Kromě toho také není zcela jisté, že hovorová forma starších jazyků skutečně odpovídala spisovné normě, ve které bylo dodržování původního rodu závazné. Důkazem pro tuto skutečnost jsou častá diminutiva ve středním (který splynul s mužským) rodě v italské převážně hovorové slovní zásobě ve slovech jako *casa* – *casino*, *perla* – *perlino* atd. Tato slova naznačují možnou přirozenou tendenci lidového jazyka.

1.9 Shrnutí

Diminuce je přirozenou tendencí jazyka, který má potřebu po expresivitě vyjádření, kterou diminutiva svou zvukovou barvitostí a velkou schopností variability velmi dobře naplňují. Pestrost, proměnlivost a široká škála významů diminutiv mají ovšem za důsledek rovněž nepříliš časté užívání v literatuře, obtížné zachycení ve slovnících a tedy poměrně krátkou trvanlivost jednotlivých diminutivních tvarů; expresivní náboj se častým užíváním

¹⁶ DVOŘÁK, J.: *Diminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 9 – 11

slova vytrácí a vzniká potřeba po vyhledávání neustále nových tvarů, což je zase důvodem, proč některá deminutiva zanikají, některá lexikalizují a jiná nastupují na jejich místo.

Ze všeho, co jsem uvedla výše, vyplývá, že jakákoli obecná definice deminutiva není možná, a to ani ta zakládající se na čistě formální podobě. Nejširší společnou charakteristikou je konotativní obsah deminutiva, tedy vyjádření jistého citového zaujetí, které je společné substantivním, adjektivním, adverbiálním i diskutabilním slovesným deminutivům. Tato charakteristika by se do velké míry dala uplatnit i na lexikalizované dem. tvary, které většinou původně jistou míru konotativního obsahu měly anebo jej přinejmenším mělo dané deminutivum ve svém původním významu. Existuje však celá řada nově vytvořených deminutivních tvarů, které slouží k pojmenování nové entity a není u nich viditelná žádná souvislost s konotativní stránkou deminutiva (anatomická terminologie, přírodní vědy atd.). Charakteristika, která by se tak nejspíše dala uplatnit na původní deminutiva, je dnes již také nepřesná. Při rozdělení jazyka na formu (systém) a obsah (slovní zásoba) se stává velmi těžkou otázkou, kam deminutiva zařadit. Existuje u nich sice jakási ustálená formální podoba, ovšem neexistují jasná pravidla jejího významu. Zároveň není možné deminuci ze systému pravidel jazyka zcela vyloučit. Zdá se tedy, že právě nedefinovatelnost je jedinou společnou charakteristikou deminutiv.

2. Deminuce v latině

Pro pochopení složitosti vývoje italských deminutivních tvarů je nutné uvést přehledný systém deminutiv jak v italštině, tak v latině a rovněž popsat, z čeho latinská deminutiva vychází. Při studiu jednotlivých deminutivních sufixů je nutno brát na zřetel, že deminutivum je jev týkající se z valné většiny mluveného jazyka a dochovaný výskyt v literatuře nemusí korespondovat – ba zcela jistě nekoresponduje – s někdejší reálným výskytem v hovorové řeči.

2.1 Systém deminutiv v latině

Latinská deminutiva (v klasické latině) se tradičně dělí na tři větší celky – deminutiva končící na *-ulus*, *-a*, *-um* a *-olus*, *-a*, *-um*, deminutiva končící na *-allus*, *-ellus*, *-illus*, *-ollus*, *-ullus*, *-a*, *-um* a deminutiva končící na *-culus*, *-a*, *-um* a *-unculus*, *-a*, *-um*. Ve skutečnosti jsou všechny tyto tvary variantami jednoho původního sufixu *-elo*, který stejně jako u dalších starých jazyků¹⁷ (*stind. vrša – vršalas*, *střec. arktos – arktylos*, *gót. magus – magula*) vychází z indoevropského sufixu *-lo*. Sufix *-culus* je kombinací dvou indoevropských deminutivních sufixů *-ko* a *-lo*, z nichž *-ko* a z něj vyvinuté variace je dobře známo i v češtině a obecně ve slovanských jazycích. K rozrůznění podoby sufixu došlo pod vlivem hláskového okolí, což si přiblížíme níže. Samotné *-ko* se v latině užívá zejména k formaci adjektiv z adverbiálního základu (*anticus*), od jmen (*bellicus*, *civicus*) či od verb (*amicus*).

Při studiu deminutiv je dále třeba důsledně rozlišit skutečná deminutiva od slov, která mají formálně identický sufix či konec slova, avšak deminutivy nejsou. Zde dochází k řadě neshod a původní funkce mnohých slov je již nejasná stejně jako otázka, v jakém

¹⁷ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 24

stadiu vývoje dané sufixy do latiny přišly. Podle amerického jazykovědce Lindsaye¹⁸ měl latinský sufix *-lo* primárně funkci tvorby tzv. *nomina agentis* či označení instrumentu odvozené ze slovesa (*lego* – *legulus*). Ten stejný sufix měl – ovšem až druhotně – funkci zdrobňovací. To stejné platí pro sufix *-culus*, který je v latině duplicitní a má funkci buďto zdrobňující či deverbativní stejně jako sufix *-lo*. V prvním případě vznikl kombinací indoevr. deminutivních sufixů, jak již bylo zmíněno výše, v druhém se vyvinul z indoevr. sufixu *-tlo* užívaného právě pro odvozeniny od sloves označujících činnost (*vinco* – *vinculum*, *poto* – *poculum*). Stejným způsobem Lindsay vylučuje z úvahy o deminutivech slova z původních *-es-* kmenů jako *querela*, *sequela*, které původně zněly *queresla*, *sequesla*.

Pro vznik a vývoj sufixů existují ovšem alternativní teorie – např. Allen a Greenough¹⁹ vysvětlují vznik dem. sufixu *-culus* tak, že se sufix *-ulus* připojoval k adjektivním kmenům končícím na *-cu* (např. *juvencus*) a tento „rozšířený“ sufix širokým užíváním časem zproduktivněl a začalo se jej užívat obecně – *mus* – *musculus*, *arbor* – *arbusculus*, *homo* – *homunculus*, *res* – *recula*. Stejným způsobem vznikl sufix *-cellus a -cillus*, když byly připojovány k adjektivům odvozeným od kmenů na *-n*, *-s* (*aurunculus*, *prisculus*).

Nyní se podívejme na jednotlivé sufixy:

-ulus, -a, -um a -olus, -a, -um Tohoto sufixu a jeho varianty *-olus* se užívá zejména u jmen I. a II. deklinace. Suffix *-ulus* vznikl z původního *-elo* z důvodu latinské apofonie (*rivelus* > *rivulus*). Suffix *-olus* vznikl přistoupením sufixu ke kmeni končícím na vokál (*fili-us*, *linte-um*), kde z eufonických důvodů došlo k disimilaci vokálů (*fili-olus*, *linte-olum*). Zřídka je výskyt u III. deklinace, kde se vyskytuje zejména u kmenů s raženými konsonantami (c, d, t, g), u adjektiv a substantiv vytvořených z participií.

¹⁸ LINDSAY, W. M., *A Short Historical Latin Grammar*, Oxford: Clarendon Press, 1915. s. 188

¹⁹ ALLEN, J. H., GREENOUGH, J. B., *New Latin Grammar for Schools and Colleges*, Boston: Ginn & Company, 1903. Dostupné z: http://cdn.textkit.net/AG_New_Latin_Grammar_AR5.pdf. s. 148

I. + II. dekl. *circus – circulus,*

forma – formula

filia – filiola

III. dekl. *adulescens – adulescentulus*

valens – valentulus

caput – capitulum

rex – regulus

-allus, -a, -um, -ellus, -illus, -ollus, -ullus Různé varianty tohoto sufixu vznikly přistoupením sufixu *-elus* ke kmeni končícím *na -l, -r, -m, -n*, kde dochází k synkopě počátečního *-e-* v sufixu a asimilaci kmenové konsonanty se sufixním *-l-*, což má za následek „reduplikaci“ sufixního *-l-* (*ager: ager-elus > agerlus > agel-lus*). Podoba vokálu předcházejícího kmenové konsonantě závisí na místě přízvuku: (*baculum > bacillum, corona > corolla, unus > ullus* atd.) Pokud před koncovým *-r-* ve kmeni stojí další konsonanta, přijímá před sebe *-e-* (*umbra: umbr-ela > umbr-la > umb-lla > umb-e-lla*), pokud konsonanta stojí před koncovým *-n-*, přibírá sufix vokál *-e-* či *-i-* (*columna > columella, signum > sigillum*). Sufix *-illus* se objevuje nejčastěji u vlastních jmen (*Terentilla, Livilla*). Časem se *-ellus* stalo produktivním sufixem, který se připojoval i ke kmenům, u nichž není přirozeným východiskem (*novus > novellus*). Setkáváme se zde také s nepravidelnými deminutivy a deminutivy s nejasným či sporným původem (*např. amphora > ampulla, velum > vexillum*).

S tímto typem sufixu se setkáváme většinou u slov I. a II. deklinace:

asinus – asellus

oculus – ocellus

fabula – fabella

castrum – castellum

Řídce také u III. deklinace:

bos – bovillum

opes – opicillum

lapis – lapillus

-culus, -a, -um, -cellus, -a, -um, -cillus, -a, -um a -unculus, -a, -um Tento typ sufixů vznikl, jak je již výše uvedeno, kombinací dvou deminutivních sufixů. Protože přistupuje zejména ke kmenům III., IV. a V. deklinace, lze předpokládat, že motivací ke kombinaci byla přílišná krátkost základových slov i po deminuci. Sufix *-unculus* je v jediném známém případě zaznamenán také u první deklinace (*rana – ranunculus*). Zde se jedná pravděpodobně o vliv lidové mluvy a obecně slova I. a II. deklinace s deminucí v *-culus* jsou zřídka a jsou záležitostmi pozdní latiny.²⁰ Tvar *-cellus, -cillus* je tvořen analogicky s *-ullus* od *-ulus* a ve většině případů je užíván k stupňování deminuce (*particula > particella*), vyskytuje se však také v rovnocenném postavení (*mons > monticellus*). Sufix *-culus* se užívá rovněž k deminuci adjektivních komparativů (*maiusculus, minusculus*).

III. dekl: *mus – musculus*

ignis – igniculus

os – oscillum

(adj.) *acer – acriculus*

uxor – uxorcula

IV. dekl: *anus – aniculus*

cornu – corniculum

V. dekl: *dies – diecula*

²⁰ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 26

Za deminutivní se dají považovat i další sufixy, ačkoli jejich užívání je oproti výše uvedeným velmi zřídka.

-io, -cio (*homuncio*) Tento řídký sufix se podle Allena a Greenougha²¹ nachází pouze u maskulinních *-m* kmenů, u kterých měl deminutivní funkci.

-uleus (*equuleus, aculeus*) se připojují jak k maskulinním, tak k femininním kmenům, avšak dem. tvar je vždy maskulinum.²²

-aster (zejm. u vl. jmen *Antoniaster, Catulaster*) Obvykle však má tento sufix spíše hodnotu augmentativní a pejorativní (*padraster, filiaster*).²³

2.2 Gramatický rod

Jak se již uvádí výše, deminutivní tvar se většinou snaží podržet si rod základového slova. V případě substantiv mužského rodu I. deklinace se zachovává sufix *-a*, avšak rod zůstává mužský *scurra* (m.) – *scurrula* (m.), nicméně např. *ficus* (f.) – *ficula* (f.) nebo naopak femininum *acus* (f.) – *aculeus* (m.). U III., IV. a V. deklinace, kde sufixy nenapovídají, o jaký rod se jedná, se deminutivní tvary tvoří podle rodu daného slova sufixy I. a II. deklinace, tedy v deminutivním tvaru lze snáze rozpoznat gramatický rod slova (*res* – *recula, rex* – *regulus*). M. Terentius Varro k tomu poznamenává: „*Pochybujeme-li o rodu základového slova, uchýlíme se k deminutivu a z deminutiva poznáme rod základového slova. Zdrobněliny se vždy v rodu shodují s rodem slova, z něž*

²¹ ALLEN, J. H., GREENOUGH, J. B., *New Latin Grammar for Schools and Colleges*, Boston: Ginn & Company, 1903. Dostupné z: http://cdn.textkit.net/AG_New_Latin_Grammar_AR5.pdf. s. 149

²² MILLER, I.A., *The Formation of Latin Diminutives of Nouns and Adjectives*. Cit. [05-20-2013] Dostupné z: <http://diesgaudii.genvid.com/latin/diminutives/index.html>. s. 17

²³ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 26

pocházejí, jen některá se neshodují, jako např. rana – ranunculus, unguis – ungula, glandium – glandula, panis – pastillus či pastillum.“²⁴ Toto pravidlo tedy nelze uplatnit vždy.

Některé další výjimky z pravidla následování gramatického rodu jsou:

dies (m., f.) – diecula (f.)

currus, -ūs (m.) – curriculum (n.)

gustus, -ūs (m.) – gustulum (n.)

calx (f.) – calculus (m.)

nux (f.) – nucleus (m.)

statua (f.) – statunculum (n.)

Další výjimky, nepravidelná tvorba dem. tvaru:

cor – cordulum

sanguis – sanguunculus

Některá slova vytvářejí více deminutivních variant, které se liší rodem:

catena – catellus i catela

Naopak existují deminutivní tvary, které odpovídají různým základovým slovům:

utriculus – uter, uterus

catellus – catena, catulus

²⁴ „Quando dubitamus principale genus, redeamus ad diminutionem et ex diminutivo cognoscimus principale genus (...) Hypocorismata semper generibus suis unde oriuntur consonant, pauca dissonant, velut haec rana hic ranunculus, hic unguis haec ungula, hoc glandium haec glandula, hic panis hic pastillus et hoc pastillum...” VARRO, *De Lingua Latina*, Fragmenta, Liber IX. 9 – 10 Dostupné na: <http://www.thelatinlibrary.com/varro.frag.html>

2.3 Stupňování latinských deminutiv

Deminuci lze v případě sufixní deminuce stupňovat přidáváním dalších deminutivních sufixů. Tyto sufixy musí být vždy stejné třídy (tzn. *-ulus*, *-ellus*, *-illus* atd.) jako primární deminutivní sufix. Teoreticky lze takto stupňovat donekonečna (*ager* > *agellus* > *agellulus* > *agellillulus*). U druhé třídy (*-culus*) lze pro dosažení vyšších stupňů deminuce střídát sufixy stejné třídy, z nichž každý má – ač velmi jemně rozrůzněný – stupeň intenzity (*flos* > *flosculus* > *floscellus* > *floscillus*).

2.4 Deminutiva dalších slovních kategorií

V latině je možné vytvářet deminutivní tvary i od dalších slovních kategorií, a to jsou adjektiva, adverbia a podle některých²⁵ také slovesa.

2.4.1 Deminutivní adjektiva

V pozitivu se tvoří stejným způsobem jako substantivní. Dem. adjektiva I. a II. deklinace se odvozují sufixy *-ulus*, *-a*, *-um* (*paululus*), *-olus*, *-a*, *-um* (*parvolus*), *-ellus*, *-a*, *-um* (*misellus*). Pro adjektiva III. deklinace se používá sufix *-culus* (*pauperculus*). Deminutivní adjektiva v latině stejně jako v češtině značí vyšší míru vlastnosti, tedy *misellus* je ubožejší než *miser*, *venustulus* je spanilejší než *venustus*. Deminuce je možná i v komparativu, kde se užívá sufixu *-culus* (*grandiusculus*, *longiusculus*) a značí poněkud nižší míru vlastnosti než prostý komparativ.

²⁵ ALLEN, J. H., GREENOUGH, J. B., *New Latin Grammar for Schools and Colleges*, Boston: Ginn & Company, 1903. Dostupné z: http://cdn.textkit.net/AG_New_Latin_Grammar_AR5.pdf, s. 159

2.4.2 Deminutivní adverbia

Stejně jako v češtině či italštině i v latině lze vytvářet deminutiva rovněž od adverbii. Adverbia pravidelně odvozená od adjektiv většinou přijímají dem. sufix *-ule*, adverbia krátká a končící na konsonantu přijímají sufix *-culum* a dochází u nich k vnitřním hláskovým proměnám, většinou k asimilaci konsonant (např. *clam* > *clanculum*). Deminutivní adverbia značí vyšší intenzitu/frekventovanost daného jevu.

např: *diu* – *diutule*

 longe – *longule*

 saepe – *saepicule*

2.4.3 Deminutivní verba

Poslední skupinou slov, která v latině má schopnost deminuce, avšak zároveň také tou nejdiskutabilnější, jsou slovesa. Stejně jako v češtině je možné vytvářet slovesné odvozeniny jako „spinkat“, i v latině existují tvary jako *cantillo*, *conscribillo* a stejně jako v češtině i v latině se dostupné zdroje zásadně neshodují v tom, zda je tyto odvozeniny možné považovat za deminutiva v pravém slova smyslu. V některých slovnících (Lewis Short)²⁶ a gramatikách (*A New Latin Grammar*)²⁷ jsou označeny za deminutivní verba, jiné je řadí mezi běžná slovesa (*Oxford Latin Dictionary*)²⁸, většina je však vzhledem k jejich malému rozšíření v literatuře nebere v potaz. Právě zřídka užívaní v dochované klasické literatuře jasné stanovisko v tomto ohledu komplikuje. Výskyt je znám u Catulla, Varrona a Apuleia, avšak je příliš kusý na to, aby z něj mohly být vyvozeny relevantní závěry. Lze nicméně předpokládat, že v hovorové řeči bylo využití těchto tvarů častější. Více o problematice „deminutivních“ verbálních tvarů se věnuji v následující kapitole.

²⁶ LEWIS, Ch. T., SHORT, Ch.: *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press. 1879. cit. [08-15-2014]
Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dcantillo>

²⁷ ALLEN, J. H., GREENOUGH, J. B., *New Latin Grammar for Schools and Colleges*, Boston: Ginn & Company, 1903. Dostupné z: http://cdn.textkit.net/AG_New_Latin_Grammar_AR5.pdf s. 159

²⁸ SOUTER, A. *Oxford Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press, 1968

3. Deminutiva v italštině

Italština stejně jako latina vytváří deminutiva zejména skrze modifikační sufixy, které do velké míry vycházejí z těch latinských, avšak setkáváme se i s jinými způsoby deminuce jako je prefixace, reduplikace či prostá syntaktická modifikace. Nejprve se zaměřím na nepochybně nejrozšířenější způsob deminuce, a tedy sufixací, na jednotlivé sufixy a jejich původ.

3.1. Deminuce pomocí deminutivních sufixů

Deminuce pomocí deminutivních sufixů se v italštině vyskytuje u substantiv, adjektiv a adverbii. Stejně jako ostatních modifikačních sufixů je v italštině deminutivních sufixů podstatně více než v latině, ovšem to může být, jak už jsem zmínila výše, pouze zdáním vzhledem k jejich sporadickému výskytu v literatuře. Většina italských gramatik slovní modifikaci (alteraci) důsledně rozděluje do čtyř kategorií – *diminutivi* (deminutiva), *aumentativi* (augmentativa), *vezzeggiativi* (hypokoristika) a *peggiorativi* (derogativa),²⁹ případně do tří s tím, že *vezzeggiativi* jsou jakousi podtřídou deminutiv,³⁰ přičemž deminutivi a *vezzeggiativi* na jedné straně a *aumentativi* a *sprezzeggiativi* na druhé mají většinu sufixů shodných. Tímto dělením se tak italština vyhýbá obtížné diskuzi o tom, zda mezi deminutiva zařadit i slovesné tvary s podobnými sufixy, a tvary jako *cantare* – *canticchiare* se tak řadí mezi *vezzeggiativa*.

Toto dělení je nicméně pouze umělé a problém neřeší, nýbrž pouze odsouvá. Skutečností zůstává, že většina italských deminutivních a hypokoristických (*vezzeggiativi*) sufixů je shodná a v latině spadala pod kategorii jedinou. Vzhledem k tomu se mi jeví

²⁹ DARDANO, M., TRIFONE, P., *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*, 3. vydání, Zanichelli Editore S.p.A.: Bologna, 1995. s. 603 – 606

³⁰ Treccani, *Enciclopedia dell'italiano*. cit. [08-13-2014] Dostupné z: http://www.treccani.it/enciclopedia/alterazione_%28Enciclopedia_dell%27Italiano%29/

pouze dvě možnosti, jak se s problémem skutečně vypořádat, z nichž jedna je extrémní, druhá zase nepopulární. Buďto totiž striktně rozdělíme sufixy na ty s pouze deminutivní, tedy zmenšovací funkcí, a ty, které slovu přidávají citové zabarvení, anebo připustíme, že hlavní funkcí deminutivního sufixu ve skutečnosti není zmenšení, ale právě citové zabarvení. V prvním případě by nám ovšem nakonec mnoho sufixů nezbylo – ten druhý naopak umožňuje mezi ně řadit i ty, které v sobě deminutivní (tedy zmenšující) znak nutně nemají (adjektiva, adverbia a také slovesa).

3.1.1 Italské deminutivní sufixy a jejich užití

„*Italština, jazyk, který, jak je známo, má široké a evidentně chaotické užívání deminutiv.*“³¹ Má mnoho rozličných sufixů i regionálních či historických variant, pro jejichž užívání existuje jen velmi málo pravidel. Většinu deminutivních sufixů přejala italština z latiny, některé z nich jsou přímými pokračovateli latinských dem. sufixů (např. -*ello/a*), některé pocházejí z latiny, kde však jejich význam deminutivní nebyl - či alespoň ne v klasické latině a v literatuře, která nám byla dochována (např. -*ino/a*), další byly přejaty z francouzštiny (-*etto/a*). Nejfrekventovanější dem. sufixy jsou -*etto/a*, -*ino/a* a -*ello/a* a kromě nich existuje celá škála z regionálního i historického hlediska více či méně rozšířených sufixů.

-ino je zřejmě nejužívanější italský deminutivní sufix. Pochází z latinského -*inu(m)*, které se v latině používalo jako derivační adjektivní sufix označující zejména příslušenství

³¹ „...*L'italiano, lingua che, come è noto, fa un uso ampio e apparentemente caotico dei diminutivi.*“ GRANDI, N.: *Sui suffissi diminutivi*, In “Lingua e Stile”, 4, 1998 (627-653). Cit. [08-13-2014], s. 1. Dostupné z: <http://www.grandionline.net/nicola/pubblicazioni/grandiles98.pdf>

k určité skupině (*caninus*)³² a jeho deminutivní užívání není doloženo. Rovněž v italštině se vyskytuje v tomto významu (*canino, divino*) a také u substantivizovaných adjektiv (např. *cittadino* – občan, *postino* – pošťák), sufix má tedy dvojí funkci. Není jednoznačné, zda se v tomto případě jedná spíše o polysémii či homonymii. Podle Dvořáka se deminutivní význam vyvinul z představy podobnosti, tedy že derivát je jakousi napodobeninou, něčím nedokonalým, menším než základové slovo (např. *villa* – *villinus* původně jako stavení, které přináleželo k statku, později se význam osamostatnil jako „venkovský dům“. Analogicky se vytvořilo *casino* od *casa* a sufix ve své nové funkci se nadále rozšiřoval).

-ello je přímým pokračováním latinského sufixu *-ellu(m)* a v různých podobách se vyskytuje ve všech románských jazycích. Tento starý a často užívaný sufix ztrácel svůj deminutivní význam už v latině, kde byl často nahrazován sufixem *-ulus*³³ a tato tendence přešla i do italštiny. Již v počátcích vývoje italského jazyka bylo ve slovní zásobě mnoho frekventovaných slov s tímto sufixem, které byly lexikalizovanými deminutivy (*fratello, sorella, coltello, ucello* atd.) a které zpětně oslabovaly deminutivní význam celého sufixu. Z tohoto důvodu v dnešní italštině sufix přestává být produktivním.

Sufix **-etto** se v italštině rozšířil zejména díky vlivu z francouzštiny, jeho původ je však v pozdně latinském *-ittu(m)*³⁴. Pod vlivem jeho širokého užití ve francouzštině jako modifikačního i derivačního sufixu označujícího činitele, nástroj, produkt, výsledek procesu atd.³⁵ se jej zejména u substantiv ve velké míře užívá jako spíše derivačního sufixu a deminutivní funkce je v pozadí či zcela potlačena, neboť derivát označuje jinou entitu (*bachetta* – hůlka, *pachetto* – balíček, *rubinetto* – „vodovodní kohoutek“). U substantiv derivovaných z adjektiv ještě převažuje jeho modifikační užití (*povero* – *poveretto* „chudáček“, *vecchio* – *vecchietto* „stařeček“).

³² DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 50

³³ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 48

³⁴ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 58

³⁵ GRANDI, N.: *Sui suffissi diminutivi*, In „Lingua e Stile“, 4, 1998 (627-653). Cit. [08-13-2014]
Dostupné z: <http://www.grandionline.net/nicola/pubblicazioni/grandiles98.pdf>, s. 2 – 3

3.1.2 Další italské deminutivní sufixy

-ucolo pocházející z lat. *-uculus* Sufix *-culus* spojený s kmenovou samohláskou³⁶ má pejorativní nádech (*professorucolo* „profesůrek“).

-icchio má pejorativní nádech (*avvomaticchio* "právníček"). Pochází z lat. *-iculus* a v italštině se vyskytuje také v podobě *-ecchio*, kterou známe např. z již v rané italštině lexikalizovaného *orecchio* „ucho“, které pochází z lat. deminutiva *auriculum*, a *-iglio*, které je rovněž zastaralé a dnes již neproduktivní.

-occhio z lat. *-uculus*, zřídka užívané už v latině. Z lat. sufixu *-úculus* vzniklo italské *-ucchio*.

-acchiotto má hypokoristický nádech (*orsacchiotto* "medvídek"). Vznikl kombinací sufixu *-acchio* pocházejícího z lat. *-aculus* a původně označoval mláďata (*orsacchio*, *poltracchio*)

Sufix **-icciolo** je kombinací *-iccio* a *-uolo*

-uolo (z lat. *-eolu(m) linteolum – lenzuolo*) a *-olo* z lat. *-ulu(m)* v soudobé italštině zpravidla nejsou vnímána jako deminutivní a nejsou nadále produktivní.

3.1.3 Stupňování italských deminutiv

Stejně jako latina je i italština schopna vytvářet deminutiva vyšších stupňů pomocí hromadění sufixů. Běžně se užívají sufixy *-ello*, *-etto*, *-otto* na prvním místě, na posledním musí vždy stát *-ino* (zde příklady převzaty z encyklopedie italského jazyka *Treccani*.³⁷)

³⁶ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 49

³⁷ *Treccani*, L'Enciclopedia Italiana. Dostupné z: http://www.treccani.it/enciclopedia/suffissi-diminutivi_%28La_grammatica_italiana%29/

<i>storia</i> (příběh)	> <i>storiella</i>	> <i>storiellina</i>
<i>foglio</i> (list)	> <i>foglietto</i>	> <i>fogliettino</i>
<i>basso</i> (nízký)	> <i>bassotto</i>	> <i>bassottino</i>

Při expresivním vyjádření je teoreticky možné užít několikanásobnou řadu sufixů, např. *stori-ell-ett-ina*, či jejich reduplikaci: „*piccol-in-ino*“.

Rovněž je možné vyšší stupeň deminuce vyjádřit za pomoci sufixů *-ic-*, *-ol-*, které se připojují před sufixy *-ino*, *-ello*.

posto > *post-ic-ino* "místečko"

topo > *top-ol-ino* "myšička"

sole > *sol-ic-ello* "sluníčko"

Poměrně časté užívání těchto násobných sufixů je zapříčiněno oslabením deminutivního významu sufixů *-ello* a *-ino*.

3.1.4 Ambivalentní sufixy

Některé sufixy v sobě kromě příznaku malosti nesou také silně ambivalentní příznak citového hodnocení, které tak může být pozitivní i negativní a konkrétní význam je možné poznat jen dle kontextu. Jedná se zejména o sufix *-otto*, který se užívá pro označování mlád'at (*tigrotto* - tygře, *passerotto* - mládě vrabce) a často také pro hodnocení duševních kvalit (*sempliciotto* - "prost'áček", *stupidotto* - "blbeček"), což může být příčinou jeho často pejorativního nádechu, který je jistě přítomen u slov jako *borghesotto*, *provincialotto* „venkovan“. Rovněž sufix *-uccio* (a jeho varianta *-uzzo*) může být užitý v kladném (*calduccio* "teploučko", *Santuzzo* "Svát'a") či záporném hodnocení (*impiegatuccio* - nepříjemný úředník). Suffix *-uccio* pochází z latinského *-uceus*, u něhož z klasických

pramenů známe jen jediný případ výskytu v pannuceus³⁸, nicméně vývoj do rumunštiny, kde má jednoznačně pejorativní nádech, i do italštiny předpokládá jeho hojný výskyt ve vulgární latině. Vzhledem k tomu, že příbuzný sufix *-aceus* (v italštině *-accio*) má význam augmentativní, lze předpokládat, že prvotní význam byl pejorativní a ten deminutivní k němu přistoupil později.

3.2 Gramatický rod

Co se týče gramatického rodu, zpravidla je v italštině deminutivum stejného rodu jako jeho základové slovo, nicméně i zde existují výjimky, a to zejména v ženského rodu základního slova do mužského rodu deminutiva - *aquilla* „orel“ – *aquillotto* „mládě orla“, *tovaglia* „ubrus“ – *tovagliolo* „ubrousek“. Důvodem pro to je splynutí tvarů maskulina a neutra, přičemž je přirozené (v italštině stejně jako třeba v češtině) mládě či entitu menší velikosti označit neutrálním středním rodem.

3.3 Polysémie, homonymie a další formálně shodné tvary

Při rozboru deminutiv tvořených sufixy je v neposlední řadě třeba důsledně rozlišovat skutečná a plnohodnotná deminutiva, deriváty utvořené polysémickým sufixem, autonomní pojmy vytvořené homonymií a tzv. „*falsi alterati*“, tedy slova, která mají formální podobu deminutiv, ale jejich původ je zcela jiný.

Polysémie je u italských deminutivních sufixů častým jevem (nejspíše žádný sufix nemá čistě deminutivní funkci) a je tak třeba si všímat, kdy je deminutivum skutečně pouhou modifikací svého základového slova a kdy už se jeho význam posouvá k označení

³⁸ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 51

autonomní entity. Časté takové případy nalézáme např. u sufixu *-ino*: *Perugia* – *Perugino* (obyvatel Perugia), *bagno* – *bagnino* (plavčík), *accendere* – *accendino* (zapalovač).

Někdy je významový rozdíl jen velmi lehký; jedná se o pojmenování samostatné entity pomocí homonymie a kvalitativní deminutivní hodnota v jejich případě není přítomná: *burro* (máslo) – *burrino* (jednotlivě balené másličko v restauraci), *ghiaccio* (led) – *ghiacciolo* (kostka ledu), *zucchero* (cukr) – *zuccherino* (balená porce cukru v kavárně).

Tzv. „*falsi alterati*“ neobsahují žádný deminutivní znak, jde o čistě formální shodu tvarů: *matto* (bláznivý) – *mattino* (ráno), *mulo* (mula) – *mulino* (mlýn), *tacco* (podpatek) – *tacchino* (krůta) atd. Důležitost těchto slovních tvarů spočívá v jejich vlivu na lexikalizaci jim podobných deminutivních sufixů.

3.4 Alternativní vyjádření deminuce

Z alternativních způsobů deminuce je třeba zmínit zejména reduplikaci, která je v italštině pro vytváření deminutiv charakteristická u adjektiv a adverbií. Hodnota takových tvarů je plně rovná sufixovaným deminutivům, obsahují jejich denotativní i konotativní funkci. *Piano piano* „pomaličku“ je tak významově blíže deminutivu „*pianino*“ než syntagmatickému vyjádření „*molto piano*“, *piccolo piccolo* „maličký“ je blíže k „*piccolino*, *piccino*“ než k „*molto piccolo*“. Tento způsob vyjádření deminuce nicméně neumožňuje stupňování deminutiv – lze teoreticky říci *pianicino*, *tardinino*, ale jejich ekvivalentem nemůže být „*piano piano piano*“ atp.

3.5 Augmentace

V souvislosti s deminutivy je v italštině třeba si povšimnout dalšího důležitého gramatického jevu, který je oproti latině novinkou – augmentace. V historii jazyka je oproti deminuci značně mladším jevem – sanskrt, klasická latina, starořečtina ani proto-slovanština augmentaci pomocí sufixů neznaly³⁹ – a nevyskytuje se ani dnes ve všech jazycích, ve kterých se vyskytuje sufixní deminuce. Jako mladší kategorie má zpravidla méně sufixních variant a je podstatně pravidelnější – vyskytuje se daleko méně lexikalizovaných tvarů i polysémie samotných sufixů. Nejrozšířenějším augmentativním sufixem v italštině je *-one*, které vychází z latinského *-(i)o*, *-(i)onis*, hojně používaného sufixu pro nomina agentis, cognomina atd. Zejména u cognomin mělo velmi často pejorativní až karikační nádech (*Turpio*, *Naso*), jehož představa úzce souvisí s představou velikosti větší než obvyklé. Z označení osob majících konkrétní vlastnost se postupně přešlo k označení konkrétní entity, která danou vlastnost evokovala = „*capito*“, které původně označovalo osobu s velkou hlavou, později znamená prostě „velká hlava“.⁴⁰

³⁹ GRANDI, N.: *Renewal and Innovation in the Emergence of Indo-European Evaluative Morphology*, In: Lexis, 6, 2011. Dostupné z: <http://screcherche.univ-lyon3.fr/lexis/> s. 5

⁴⁰ GRANDI, N.: *Renewal and Innovation in the Emergence of Indo-European Evaluative Morphology*, In: Lexis, 6, 2011. Dostupné z: <http://screcherche.univ-lyon3.fr/lexis/> s. 11

4. Lexikalizace

Lexikalizovaný deminutivní tvar je takový tvar, který má formální podobu deminutiva, ale jeho význam již deminutivní není. Tato definice zní prostě a jednoznačně, avšak komplexní problematika deminutiv ve skutečnosti jakékoli ostré definice znemožňuje. Kdy je slovo ještě deminutivní a kdy už tento náboj zcela ztratilo? Je naprosté vymizení deminutivního znaku vůbec možné? A může existovat případ, kdy bylo slovo vytvořeno deminutivním sufixem, aniž by jeho formace byla deminutivní představou jakkoli motivována?

4.1 Jak funguje lexikalizace?

Lexikalizace je významným jevem, který je s deminucí neodlučně spjatý. Vycházíme-li z předpokladu, že prvotní funkcí deminutiva bylo vyjádření osobní angažovanosti k dané entitě, a tedy jeho užívání se začalo rozšiřovat ze slovní zásoby rodinné mluvy, a vezmeme-li v úvahu, že právě původní deminutiva z této oblasti jsou často již plně lexikalizovaná, ba dokonce již začínají podléhat lexikalizaci i tvary vyšších stupňů deminuce, které přistoupily na jejich místo, je evidentní, že lexikalizace je proces, který je neoddělitelnou součástí vývoje deminutiva.

Pokud by se měl sestavit seznam okruhů slovní zásoby, která nejčastěji podléhá deminuci, bylo by jej možné použít i jako okruh slov, která nejčastěji podléhají lexikalizaci. V latině by podle frekventovanosti deminuce vypadal asi takto:

- rodinní příslušníci, členové domácnosti (čj. *matka, otec*, ita. *fratello, ancilla*)
- části těla (lat. *oculus, maxila*, ita. *ginocchio, orecchio*)
- domácí zvířata (lat. *iuvencus*, ita. *agnello...*)
- životadárné jevy, věci (čj. *slunce, srdce*, fra. *soleil*)

- domácí potřeby (lat. *malleus*, ita. *martello*, *coltello*, *lenzuolo*)...

...a další. Tento seznam by pak bylo možné aplikovat prakticky na jakýkoli jazyk, jedná se totiž o okruhy slov, ke kterým má člověk nejužší vztah, se kterými se setkává v každodenním životě. Představa jejich „blízkosti“ zapřičiňuje potřebu označovat je familierně a jejich časté používání je zase příčinou zmenšení jejich expresivního náboje a jejich lexikalizací, jedná se tedy o princip „spojených nádob“.

Právě představa lexikalizace jako procesu je pro pochopení její komplexnosti nezbytně důležitá. Neexistuje jasně ohraničený případ X, ve kterém je deminutivum jednoznačně vnímáno jako slovo označující osobní zaujetí k dané entitě, a případ Y, kdy to stejné slovo má tvar deminutiva pouze formální. Např. v českém slově „*knížka*“ můžeme stále vidět jeho deminutivní podobu a vnímat ho v opozici ke slovu „*kniha*“, avšak často se užívá jako jeho ekvivalent bez nádechu citového zaujetí („*půjčil jsem si čtyři knihy/kničky*“). V některých případech to ovšem možno není („*Bible je nejčtenější kniha na světě*“, „*koupil jsem dceři knížku o Kačeru Donaldovi*“ – v obou případech by nahrazení opačným pojmem mělo komický účinek). V případech homonymického pojmenování *vkładni/žákovská/modrá knížka* je obměna se slovem „*kniha*“ nemožná, zde je tedy tvar již lexikalizovaný. Přesto i zde je stále představa „menšího objektu než běžný standart“ živá a živou zůstane, dokud z běžné řeči zcela nevymizí užívání slova „*kniha*“. Naprosté vymizení jakékoli spojistosti s deminutivem je však možné pouze v případě hynoucích deklinací a nevýrazných základových slov, jak se stalo např. v českém slově „*ot*“, jehož zdobnělinou bylo svého času „*otec*“, avšak původní slovo zcela vymizelo z povědomí běžného mluvčího. Jelikož deminutivní sufix *-ec* se často připojoval ke krátkým slovům a ty často v užívání nahrazovaly svá základová slova, celý sufix časem desémantizoval a dnes již nevyvolává jakoukoli představu vyjádření deminutiva.

4.2 Vlivy přispívající k lexikalizaci

Potřeba větší expresivity z důvodu osobního vztahu k dané entitě či z důvodu příliš krátkého a nevýrazného základového slova, které ji označovalo, tedy dávalo prostor

širokému užívání deminutiva, a tím i jeho oslabování. Kromě těchto vnějších vlivů nicméně na lexikalizaci deminutiv působí také vlivy vnitřní, jazykové, a to je polysémie či duplicita sufixu, hláskoslovné změny, jazykově systémové změny, vliv podobných, již lexikalizovaných deminutiv a další.⁴¹

Polysémie sufixů se nevyhýbá žádnému indoevropskému jazyku a většina nejpoužívanějších sufixů má až už v synchronní či diachronní rovině více funkcí. Příkladem v italštině je sufix *-ino*, na jehož deminutivní funkci má vliv jeho funkce slovotvorná derivační (*cittadino*).⁴² Duplicitou se míní náhodná formální shoda sufixů rozdílného původu (např. v lat. *vinculum*, v češtině slova jako *sázka*, *dávka*, ve francouzštině *amusette* (deverbativní sufix), u kterých „*cítíme... přidech zdrobnělosti pro jejich formální sdruženost se slovy deminutivními*.“⁴³ Shoda může být také pouze zdánlivá, kdy se ve skutečnosti nejedná o sufix (lat. *vino*). Všechna tato slova mají vliv na oslabování deminučního náboje sufixu.

Hláskoslovné změny zapříčinily desémantizaci mnoha sufixů zejména ve francouzštině.⁴⁴ U sufixů pocházejících z latiny *-eul*, *-euil* (z lat. *-ulus*) *-eau*, *-elle* (z lat. *-ellus*) a *-ceau*, *-celle* (z lat. *-cellum*) byla změna tak výrazná (ve fonetické rovině je ještě markantnější než v grafické), že původní funkce přestala být zřejmá, a sufixy se tak užívají jako čistě slovotvorné (např. *soleil*, původně „sluníčko“, v dnešní francouzštině znamená „slunce“). Hláskové splynutí a nevýraznost sufixů jsou důvodem, proč má deminuce ve francouzštině oproti jiným románským jazykům menší prostor.⁴⁵ Ve francouzštině se proto začal hojněji používat sufix *-et/-ette*. Vliv francouzštiny na italštinu pak tento deminutivní sufix v podobě *-etto* přinesl do italštiny, ve které nicméně jeho deminutivní hodnotu

⁴¹ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 18 – 20

⁴² DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 20

⁴³ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 20 – 21

⁴⁴ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 18

⁴⁵ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 18

oslabuje formálně totožný zdánlivý sufix vytvořený díky regresivní hláskové asimilaci (*pectum* > *petto*, *dictum* > *detto* atd.),⁴⁶ která proběhla v italštině.

Jazykové systémové změny, tedy zejména zánik nepravidelných deklinací, úspěšnosti deminutiv značně napomáhaly, jelikož deminutiva tvořená sufixy jsou v naprosté většině skloňovaná podle pravidelných deklinací.⁴⁷ Z češtiny tak díky větší oblibě snadněji skloňovaných slov jako *matka*, *vlčice* vymizely jejich původní základová slova *máti*, *vlčí* z dnes již zaniklé deklinace a někdejší deminutiva se stala jediným možným vyjádřením dané skutečnosti, což mělo za důsledek jejich lexikalizaci. V dnešní češtině slova *matka*, *otec*, *vlčice*, *ovce* nejsou ani v nejmenším vnímána jako deminutivní (ba naopak první dvě z nich jsou často vnímána jako pejorativní). Tento jev se vyskytuje i v italštině, do které se např. namísto krátkého slova III. deklinace latinského *auris* „ucho“ dostalo pravidelně skloňované deminutivum II. deklinace *auriculum* (*orecchio*).

Analogií se pak oslabuje deminutivní hodnota slov se sufixem stejným jako často používaná, již lexikalizovaná deminutiva.⁴⁸ V italštině je typický příklad slova jako *fratello*, *sorella*, *ucello*, *coltello*, která mají vliv na slova jako *asinello* „oslík“, které pomalu nahrazuje své základové slovo *asino*. „*Tak u italského sufixu -ello významu deminutivního jako asinello, catenella, je tento význam oslaben tím, že mnohá slova jím tvořená deminutivního významu pozbyla (srv. agnello, coltello, fratello, sorella). Tímto způsobem ztratila téměř úplně zdrobňovací význam it. přípona -uolo (z lat. -eolus) srv. capriuolo srnec, bracciuolo opěradlo u židle, lenzuolo prostěradlo*“.⁴⁹

⁴⁶ PATOTA, G.: *Lineamenti della Grammatica Storica*, Bologna: Mulino, 2002 ISBN 88-15-08638-2. s. 73

⁴⁷ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 16

⁴⁸ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 19

⁴⁹ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 20

V neposlední řadě k lexikalizaci deminutiv přispívá jazyková ekonomie při vytváření pojmenování nových entit. Z tohoto důvodu v češtině lexikalizovalo slovo „lopatka“, které neoznačuje pouze malý formát běžné lopaty, ale realitu sui generis, v italštině např. *forchetta* „vidlička“ z *forca* „vidle“ analogicky s fra. *fourche* – *fourchette*.

4.3 Jak probíhá lexikalizace?

Lexikalizace se zpravidla týká pouze substantivních deminutivních tvarů. Lexikalizace deminutiva může proběhnout buďto **A) Osamostatněním pojmu** či **B) Nahrazením pojmu**.⁵⁰ Různé výsledky jednoho základního slova mohou patřit do obou kategorií. Dále existují lexikalizované deminutivní tvary, které nebyly vytvořeny od žádného známého základového slova (= jejich původ je nejasný) a tvary odvozené z verb.

Etymologické poznatky se opírají o etymologický slovník italštiny *L'Etimologico*.⁵¹

4.3.1 Typ A – Osamostatnění pojmu

Osamostatnění pojmu, čili situace, kdy se deminutiva užije k pojmenování jiné, ač často základnímu slovu podobné či s ním spřízněné entity, může probíhat dvěma způsoby. Buďto si základní slovo ponechá svůj původní význam a lexikalizované deminutivum slouží k pojmenování nové entity (viz. příklad *forchetta*), anebo se původní význam základového slova přenesse na lexikalizované deminutivum a základové slovo získá specializovaný význam. Příkladem tohoto typu může být italské slovo *fratello*.

⁵⁰ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 18

⁵¹ NOCENTINI, A.: *L'Etimologico. Vocabolario della lingua italiana*. Milano: Mondadori Education S p.A., 2010 ISBN: 978-88-00-20781-2

Fratello pochází z lat. slova *frater*, které do italštiny přešlo v podobě *frate*, avšak v nynější italštině již neoznačuje (pokrevního) bratra, ale mnicha, člena církevního řádu. Pro bratra se užívá slova *fratello*, které v sobě nenese žádnou deminutivní hodnotu (pro vyjádření citového zaujetí je tedy třeba vytvořit deminutivum formálně druhého stupně *fratellino* „bratříček“). Přirozeně toto je již výsledkem dlouhodobého vývoje, na jehož počátku stojí rovnocenné užívání slova *frater* a *fratellus* v latině pro označení bratra. Se vznikem církevních řádů vznikla i potřeba pojmenování nové skutečnosti a slova *fratellus* pro příbuzenský vztah se tak začalo užívat ještě hojněji, aby se různé pojmy nepletly. V počátcích italštiny a ještě v 14. století není užívání slova *fratello* pro bratra jednoznačné, vyskytují se stále i formy *frate*, ačkoli často v kombinaci se slovem *carnale*, zjevně kvůli odlišení od církevních bratrů.⁵² pro označení mnicha se slovo *fratello* nevyskytuje. Je nicméně zajímavé, že v hovorové italštině se v plurálu pro církevní bratry užívá běžně slova *fraticelli* bez zvláštního deminutivního příznaku, méně často pak *frati*. Důvod toho je zřejmě takový, že v Itálii byl hojně rozšířen řád františkánů, kteří se nazývali *Fratres minores*, z čehož vznikl kalk „*fraticelli*“. Identický vývoj mělo latinské deminutivum *sorella*.

Obdobný vývoj můžeme sledovat u slov *coltello* (nůž), *castello* (hrad) a dalších. **Coltello** pochází z latinského *culter*. Už z latinských zdrojů máme dochováno rovnocenné užívání deminutivního tvaru *cultellus*. To zřejmě již v pozdní latině své základové slovo zcela nahradilo, a to získalo nový význam (radlice pluhu). V tomto významu slovo pokračovalo do italštiny. Slovo **castellum**, deminutivum ze slova *castrum*, které původně v latině označovalo pevnost menších rozměrů než *castrum*, se jednak díky větší rozšířenosti spíše menších opevnění, jednak díky častému užití deminutiva „modestatis“ u označení obydlí (čj. *doměk*, ita. *casetta*, *casino* atd.) těšilo běžnějšímu využití, a již v latině

⁵² Buccio di Ranallo, *Cronaca aquilana*, 1362, quart. 735, str. 167: „Io vidi intrare in Aquila la potestate regale; / Non volse sopra lo pallio, per lo **frate carnale**, / Né corona in la testa, né panno imperiale“. Zdroj: TLIO Tesoro della Lingua Italiana delle Origini. Dostupné na: <http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/bibTLIO.php?tbib=0&rickey=Buccio+di+Ranallo%2C+Cronaca>

přestává být rozdíl mezi významem obou slov výrazný (např. u Caesara v 8. kapitole 1. knihy Zápisků o válce galské čteme „*castella communire*“⁵³, výraz se běžně nachází i u Livie, Cicero). V italštině je tedy slovo *castello* vnímáno jako již zcela lexikalizované. Zajímavé je, že se v italštině vyskytuje i slovo *castro* ve stejném významu, nicméně se zdá, že se jedná spíše o výpůjčku.⁵⁴

Že je daný deminutivní tvar již lexikalizovaný, prokazuje většinou nemožnost jeho nahrazení základového slova (protože už má jiný, autonomní význam) a nutnost vytvoření buďto nového deminutiva či jinak vytvořeného zdrobnělého tvaru, např. *lopata* – *lopatka*. Pro zdrobnění lopaty jako pracovního náčiní je tak třeba říci „malá lopata“, nikoli *lopatka*.⁵⁵

4.3.2 Typ B – Nahrazení pojmu

Nahrazení pojmu je dlouhodobější, pomalejší a delikátnější proces než osamostatnění a je nejvýmluvnějším důkazem nestálosti obsahové stránky deminutivních tvarů. Jeho počátek je obtížné vysledovat a ve chvíli, kdy je tento proces zdánlivě u konce a lexikalizované deminutivum zcela přejalo platnost svého původního základního tvaru, který již zanikl, již můžeme často pozorovat počátek úpadku lexikalizovaného deminutivního tvaru a počátek jeho nahrazování novým deminutivem, neboť samo již dostatečně nenaplnuje představu expresivnosti. Typickým příkladem je české slovo

⁵³ „*Eo opere perfecto, praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit.*“ Dostupné na: <http://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall1.shtml>

⁵⁴ NOCENTINI, A.: *L'Etimologico. Vocabolario della lingua italiana*. Milano: Mondadori Education S.p.A., 2010 ISBN: 978-88-00-20781-2, s. 199

⁵⁵ ŠTÍCHA, F.: *Substantiva deminutivní formy s lexikalizovaným významem*, In: Naše řeč, roč. 61 1978, č. 3. Cit. [09-19-2013] Dostupné na: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6051>

Nahrazení základního slova deminutivem je dlouhý proces, který v jistých svých fázích můžeme pozorovat u různých slov. Zde je příklad českých deminutiv v různých fázích jejich vývoje k lexikalizaci a deminutiv latinských a italských, nacházejících se v zhruba stejné části vývoje:

1) základové slovo a deminutivum jsou jasně ohraničené svými významovými konotacemi:

čes. *voda* – *vodička*, ita. *sole* – *solicello* (slunce – sluníčko)

2) v hovorové řeči se deminutivum užívá často jako ekvivalent, expresivita je však stále pociťována a není možné deminutivum použít např. v úřední či odborné řeči:

čes.: *dům* – *domek*, ita.: *borsa* – *borsetta* (kabelka)

3) V hovorové řeči převažuje deminutivum bez zřejmého citově hodnotícího hlediska:

čes.: *kniha* – *knížka*, ita. *pillola* – *pillolina* (pilulka, z lat. *pilula*, které samo je deminutivem slova *pila*)

4) slovo začíná převažovat i ve spisovné i odborné řeči:

čes.: *svíce* – *svíčka*, ita. *cagna* – *cagnetta* (fena, zde je důvodem hanlivá konotace základního slova, která je přítomná i v českém ekvivalentu, nicméně v italštině je lexikalizace deminutivního tvaru v pokročilejší fázi)

5) základové slovo se z běžného jazyka vytratilo a na jeho místo nastupuje deminutivní tvar:

čes.: *kot* – *kočka*, lat. *cabo* – *caballus*, v ita. již jen *cavallo* (kůň)

U všech výše uvedených deminutiv lze předpokládat, že v budoucnu svou deminutivní hodnotu budou na úkor svého základového slova nadále ztrácet. Jak dlouho tento proces bude trvat, závisí na četnosti užívání daného slova – čím je frekventovanější, tím dříve se jeho deminutivní hodnota setře.

4.3.3 Smíšený typ

Z některých základových slov nacházíme lexikalizované výsledky v obou kategoriích. V případě vývoje latinských deminutiv do italštiny u nich zpravidla nejdříve došlo k nahrazení základového slova deminutivem, které prošlo hláskovým vývojem (tzv. „esito popolare“), a později bylo původního deminutivního tvaru (tzv. „esito colto“) znovu použito k vytvoření nového pojmu. Příkladem je slovo **cervello** (mozek). Pochází z latinského *cerebrum* – *cerebellum*. *Cerebellum* mělo v latině specifický význam, označoval se jím „mozeček“ jako kulinářská přísada. To bylo v běžné řeči častěji užívané než samotné základové slovo, a proto (a zajisté také kvůli pejorativní konotaci deminutiva) se však tohoto slova začalo užívat i ve významu lidského mozku, tedy namísto jeho základového slova. V italštině již slovo *cerebro* existuje pouze ve složeninách anatomické terminologie. Právě v ní se také vyskytuje slovo *cerebello*, označující „mozeček“ jako konkrétní část mozku.

Podobným příkladem je slovo **martello** (kladivo), které pochází z latinského *martellus*, které bylo lexikalizováno již v latině. Vedle slova *martellus* ve stejném významu v latině existuje ještě slovo *malleus*. Obě jsou považována za deminutiva vycházející z jednoho původního, avšak nedochovaného základového slova, které znělo přibližně **matlos*. Poměrně dobře dochovaný výskyt deminutivního tvaru *malleolus* v latinských pramenech nasvědčuje tomu, že slovo *malleus* bylo v klasické latině plně lexikalizované. Z něj se vyvinulo italské slovo *maglio* (kladivo, buchar).

4.4 Výskyt a frekventovanost jednotlivých kategorií

Mezi nejstarší lexikalizovaná deminutiva patří deminutiva typu B, tedy ta, která své základové slovo nahradila. Frekventovanost jejich výskytu je podle žebříčku E. Wölfflina⁵⁹ nejčtenější u pojmenování členů domácnosti, poté rostlin, zvířat, poté předmětů denní

⁵⁹ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 6

potřeby. Tento typ lexikalizace má původ v deminuci vlastních jmen, která je zdaleka nejrozšířenější kategorií. Tento typ lexikalizace je tvořen delším procesem a je pro něj charakteristická prvotní motivace konotativním obsahem slova, tedy citovým zaujetím. Tento fakt omezuje typ B pouze na slova označující entity něčím člověku blízké a se kterými je v častém styku. Proto je typ B poměrně málo rozšířený a uzavřený. Deminutiva typu A lexikalizovala při označení nové entity, která měla v lidské představě nějakou vnější či vnitřní souvislost se základovým slovem, přičemž „související“ se rovná představě „podobného“ či „odvozeného“, což vysvětluje uchýlení se k deminutivnímu sufixu. Motivací k vytvoření tvaru je tak představa souvislosti či závislosti, nikoli citové zaujetí, a slovo již vzniká lexikalizované (ačkoli i v jejich případě je možno vést diskuzi o tom, zdali je plná lexikalizace vůbec možná). Konotativní obsah slovům typu A zpravidla zcela chybí. Kromě těchto dvou typů se u substantivních lexikalizovaných deminutiv vyskytují také slova odvozená od verb, která svou charakteristikou spadají mezi typ A (*mozzarella*) a dále slova s nejasným původem, pro který je nelze bezpečně zařadit ani do jedné kategorie (*macello*, *medulla*).

4.5 Pravidla lexikalizace

Lexikalizaci podléhají zpravidla nejdříve deminutiva prvního stupně, a to jak v případě nahrazení základního slova deminutivem, tak i v případě osamostatnění pojmu, kdy je vytvoření pojmenování nové skutečnosti více umělé. Pokud v prvním stupni existuje více tvarových variant, potom lexikalizuje spíše ta, která je základovému slovu formální podobou nejdál (čes. *most* – v přeneseném významu lexikalizovalo slovo *můstek*, a ne *mostík*, *mostek*). Různé tvary vyššího stupně deminuce jednoho základového slova mohou být lexikalizovány každý s jiným specifickým významem (*důl* – *důlek* – *dolík* – *dolíček*).⁶⁰

⁶⁰ ŠTÍCHA, F.: *Substantiva deminutivní formy s lexikalizovaným významem*, In: Naše řeč, roč. 61 1978, č. 3. Cit. [09-19-2013] Dostupné na: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6051>

5. Příklad zpracování italských lexikalizovaných deminutiv

Vzhledem k tomu, do jaké míry může být nejasné a diskutabilní, které deminutivum již lexikalizované je a které není, není možné sestavit zcela přesnou statistiku jak týkající se jejich počtu ve spisovném jazyce, tak datace jejich vzniku. Přesto právě podobný výzkum může lépe ukázat svízel určování hodnoty takových tvarů a přinést zajímavé poznatky o tendencích lexikalizace deminutiv a jejího využití. Pro ukázkou jsem si vybrala jednu z obsáhlejších kapitol Etymologického slovníku italštiny *L'Etimologico*⁶¹, který zahrnuje běžnou slovní zásobu italštiny. Statistika ukáže, kolik se v běžné italštině na dané písmeno vyskytuje lexikalizovaných deminutiv, která pocházejí již z latiny a která lexikalizovala až v italštině (u každého slova uvádí autor dataci jeho prvního výskytu v italštině). Dále uvádím, o jaký typ lexikalizace se jedná (tedy zdali osamostatnění či nahrazení pojmu), případně že se jedná o tvar s nejasným či sporným původem, do jaké kategorie které slovo spadá (kategorie frekvence výskytu deminutiv, viz výše) a která kategorie je tak nejfrekvencovanější.

Vysvětlení pojmů čerpá zejména ze slovníku *L'Etimologico*, popř. z internetové encyklopedie italštiny *Treccani*.⁶² Datace do 14. století znamená zpravidla, že výraz v daném významu existoval již na počátku italského jazyka, a tedy jej zahrnuji mezi slova lexikalizovaná ve vývoji protorománštiny, pokud není doložen jeho výskyt v daném významu již v latině.

maccarello „makrela; kuplíř“ (1/2 16. stol.) výpůjčka ze staré francouzštiny *maquerel*

macchietta dosl. „skvrnka“ (18. stol.) Označuje specifický styl malby a přeneseně označuje osobu s podivínským chováním.

machinetta „mašinka“ (18.st.) přeneseně označuje zejména kovovou varnou konvici na kávu.

⁶¹ NOCENTINI, A.: *L'Etimologico. Vocabolario della lingua italiana*. Milano: Mondadori Education S p.A., 2010 ISBN: 978-88-00-20781-2

⁶² *Treccani*, Enciclopedia dell'italiano. cit. [08-13-2014] Dostupné z: <http://www.treccani.it/enciclopedia>

macello „jatka“ již v latině známo v deminutivním tvaru, původ nejasný, nejspíše z punského *mqr*, které se do latiny dostalo přes sicilskou řečtinu.

machete „mačeta“ (20.st.) výpůjčka ze španělštiny, pův. demin. z *macho* s pův. významem „sekyra“

maciulla (14.st.) přístroj na zpracování lnu. Původ z vulg. lat *machinulam* – deminutiva *machina*.

macula (13.st.) „skvrna“ Výpůjčka z latiny používaná v anatomickém názvosloví

madamigella (16.st.) „slečna urozeného rodu“ Výpůjčka z fra. *mademoiselle*

maggiolino (1834) „chroust“ údajně se líhnoucí v květnu (*maggio*)

maglietta (2/2 20.st.) „tričko“

magliolo (14.st.) „úponek popínavé rostliny“ z lat. *malleolum*

majorette (1973) „mažoretky“ Výpůjčka z francouzštiny

malleolo „kotník“ (16.st.) výpůjčka z lat. *malleolus*

mammella „prs“ (13.st) původem z lat. *mamilla*, dem. *mamma*

mammola druh fialky (15.st.) z lat. *mammula(m)*

manchette náramek, manžeta, místo pro reklamu na titulní stránce novin (1918) výpůjčka z francouzštiny

mandarinetto (1957) likér z mandarinky

manichetta (1957) návlek na kabel, hadici

manicaretto (14.st.) chutný pokrm

maniglia (16.st.) „rukojet“ ze špa. *manilla*, dem. z *mano*

manetta (14.st.) „želízka“

manina (16.st.) druh houby

manovella (13.st.) „násada, držadlo“ z vulg. lat *manubella(m)*, dem. z *manubrium*

mantelletto (14.st.) štít chránící lučištníky, obsluhu děla

mantellina (13.st.) „kabátek“ užívané 1) v zoologické terminologii pro označení peří u krku kohouta 2) ve vojenské a církevní terminologii pro specifický druh oděvu

manzanilla (1957) ze špa. *manzanilla*, dem. z *manzana* „jablko“. Označuje druh sherry

marketta (1918) „značka“ žeton používaný k platbě ve veřejném domě

mareta (16.st.) neklidné povětrnostní podmínky na moři, přen. „napjaté ovzduší“

margheritina (18.st.) sedmikráska

marionetta (17.st.) Druh loutky. Z fra. antroponyma *Marion*, dem. *Marionnette*, generické ženské jméno

maritozzo (18.st.) Druh sladkého pečiva

marmocchio (17.st.) „uličník“ deminutivním sufixem vytvořené slovo pocházející z fra. *marmot* „chlapeček“

martelletto (16.st.) „kladívko“ označuje kladívko soudce, chirurgický nástroj či součástku hodinek

martellina (16.st.) cepín, pomůcka pro uměleckou tvorbu

martello (14.st.) z pozd. lat. *martellus*

martinella (14.st.) poplašný zvon ve válce, zvonek ve Sněmovně. Dem. antroponyma *Martino*

martinetto (16.st.) zvedák, kladka na samostříl. Z antroponyma *Martino*

marzuolo (1320) druh houby

mascella (1292) „čelisti“ z lat. *maxilla*, což je dem. z *mala* (horní čelist)

mascherina (16.st.) chirurgická rouška

maschetta (1957) V námoř. terminologii „kladka“, dále součást klikové hřídele. Dem. slova janovského dialektu *masca* ve výnamu „tvář“

maschietto (1857) novorozeně mužského pohlaví

massello (1803) „ingot, masiv (dřevo)“

mastello/mastella „vědro“ (1320) zřejmě z románského *mestola*

matricola (14.st.) z pozd. lat. *matricula(m)*

mattarello (18.st.) „váleček na těsto“ výpůjčka ze střv. řečtiny *maktra*

mattaccino (15.st.) „šašek“

mattoncino (16.st.) „cihlička“ stavební díl mozaiky

mattonella (1701) „kachlička“

mazzetta (15.st.) „kladivo hornické, (1957) hovor. úplatek“ dem. z *mazza* „hůl, kyj“

mazzuola (14.st.) „kladívko pryžové“ dem. z *mazza*

mensola (1313) „polička“ pův. z lat. *mensa* deska pro stolování

mentina (1891) „mentolka“ mentolový bonbon

mercorella (14.st.) bažanka roční (rostlina)

merletto (17.st.) druh krajky

merlotto (14.st.) dem. z *merlo* (kos), přeneseně „prostáček“

merolla (midolla) (1313) „kostní dřev“ z lat. *medulla(m)*

mezzetta (14.st.) archaická jednotka obsahu

micella (1957) kruhovitá částice molekul

michetta (18.st.) druh pečiva (chleba)

mignatta (1871) „pijavice“ dem. z piemont. *migno* „kočka“

mignattino (1871) druh ptáka

mignola (16.st.) květ olivovníku. pův. z rom. slova *migno* „malý“

mignolo (1321) „malíček“

mignotta (18.st.) „prostitutka“ z fra. *mignote*, používané pro oblíbenou osobu ženského pohlaví

minchia (15.st.) „penis“ z lat. *mentula*, dem. z *mentum*

mingherlino (1500) „hubený, malý člověk“ z rom. *magrellino*, dem. z *magro*

minuetto (18.st.) „menuet“ z fra. *menuet*

minuscolo (16.st.) „minuskule“ z lat. *minusculus*

mirtillo (14.st.) „brusnice borůvka“ z střv. lat. *myrtillus*, dem. z *myrtus*

mitraglia (18.st.) „dávka palných ran“ z fra. *mitraille*, starofra. *mitaille*, označující malé kovové částečky jako munice do děl

moccichino (14.st.) „kapesník“

moccolo (14.st.) roztavený vosk svíčky. Z vulg. lat. *muccum* „hlen“

modello (15.st.) „model“ dem. z vulg. lat. *modulus*. Dnes užívaný zejm. ve smyslu manekýn

modella (1829) „modelka“

modellino (16.st.) „model (stavby)“

molazza (1901) „drtička, řezačka“

molecola (17.st.) „molekula“ z lat. *molecula*, dem. z *moles* „masa“

moletta (1905) z fra. *molette*. Nástroj pro tisk na plátno

monacchia (1440) „vrána“ z vulg. lat. *monacula*, dem. z pozd. lat. *monacha*

monachetto (17.st.) část kotvy

monatto (16.st.) morový pacholek

monello (17.st.) „raubíř“ dem. pův. ze slova *demone* s aferezí první slabiky

moquette (1917) druh tkaniny. Z fra. *moquette*, dem. z *moucade*

morula (1892) výraz z embryologické terminologie. Pův. z lat. *morum*

morchella (1813) druh houby. Výpůjčka z němčiny *Morchel*, pův. z vulg. lat. *moracula*, dem. z *morum* (moruše)

morchia (14.st.) usazenina v olivovém oleji. Z vulg. lat. *amurcula*, pův. z řec. *amorgé*

mordacchia (17.st.) náhubek při veterinárních úkonech

morello (1310) „vraník“

morellino (17.st.) druh červeného vína

moretta (18.st.) druh divoké husy

mortaretto (17.st.) „moždírek“ druh zábavné pyrotechniky

mortella (14.st.) „myrta“

morticino (1869) mrtvě narozené dítě

moscerino (16.st.) druh drobného hmyzu

moscardino (16.st.) druh malého hlodavce, dem. z *moscado*

moschetta (14.st.) šipka do balisty. Dem. z *mosca* „moucha“

moschetto (16.st.) „mušketa“

motocicletta (1905) motocykl s objemem nad 50 cm³

motorino (1947) „skútr“

mottetto (13.st.) hudební skladba

mozzarella (16.st.) der. dem. sufixem z verba *mozzare* „řezat“

mozzetta (16.st.) krátký plášť používaný k liturgickým účelům

mucchio (1313) „hromada“ z lat. *mutulus*

mughetto (16.st.) z fra. *muguet*, dem. z stfra. *mugue* „mošus“. Druh rostliny

mulatto (16.st.) „mulat“ Výpůjčka z špa. *mulato*, dem. z *mulo* ve významu „nečistokrevný, kříženec“

muletta (1873) praporek matadora. Ze špa. *muleta*, dem. z *mulo*

mulinello (14.st.) mlýnek na maso, koření

muraiola (14.st.) druh byliny

muraiolo (1834) druh ptáka

muretto (14.st.) „zídka“

muriella (1472) kámen k dlažbě. Toskánská dětská hra. Dem. z *mora*, v tosk. „hromada kamení“

muschio (14.st.) „mech“ Z vulg. lat. *musculus*, dem. z *muscus* „mech“

muscolo (14.st.) Z lat. *musculus* „sval“, dosl. „myška“

musette (1895) hudební instrument. Z fra. *musette*, dem. z stfra. *muse*

musetto (18.st.) výraz z kulinářské terminologie

museruola (16.st.) „náhubek“

mustacchio (16.st.) „plnovous“ Střv. výpůjčka z byz. řeč. *mustakion*, dem. z *mystax*

mustela (14.st.) „lasice“ Výpůjčka z latinského tabuisticky motivovaného názvu *mustela* dem. z *musta* „nová, čerstvá“ používané pův. pro označení mladé ženy

Výrazů vyskytujících se ve slovníku *L'Etimologico*, jejichž tvar je lexikalizovaný, je na písmeno -m celkem 119. Z nich největší počet (47) pochází z italštiny 15. – 19. st., na druhém místě jsou slova, která do italštiny přešla zřejmě již z protorománského jazyka (26), na třetím místě jsou slova, která lexikalizovala již v latině (18), na čtvrtém výpůjčky z francouzštiny (13), na pátém místě slova z italštiny 20. st. (8), na šestém výpůjčky ze španělštiny (5) a na posledním výpůjčky ze středověké řečtiny (2). Většina ze zkoumaného korpusu slov (103) byla lexikalizovaná osamostatněním významu od svého základového slova, další (8) byla lexikalizovaná po nahrazení ve významu svého základového slova, zbylá (8) byla deminutivním sufixem vytvořena např. odvozením od verba či bez evidentního spojení se základovým slovem. Většina z uvedených lexikalizovaných výrazů patří do lexika odborné terminologie (38) a botanické a zoologické terminologie (21), značná část také mezi předměty denní potřeby (18), slangové výrazy (11) či označení částí

těla (6). Z uvedených 49 výrazů odborné terminologie všechny spadají podle dělení na typ lexikalizace do kategorie A, tedy lexikalizovaly osamostatněním významu. Naopak tři z šesti uvedených výrazů označujících části těla patří mezi typ B, tedy lexikalizovaly nahrazením významu svého základového slova (*mamilla*, *mustacchio*, *mascella*).

Výše uvedené zkoumání odpovídá žebříčku frekventovanosti lexikalizovaných deminutiv v latině E. Wölfflina, kterou uvádí Dvořák⁶³ (členové rodiny, domácnosti, části těla, zvířata, nářadí, předměty denní potřeby, výrazy z oblasti přírody, povětrnostních jevů atd.) s tím, že u Wölfflina byla brána v potaz pouze deminutiva typu B. Jednoznačně převažující deminutiva typu A jsou dána rychlým rozmachem nových technologií a potřebou nového lexika a zejména skutečností, na kterou se tato práce pokouší poukázat, a to, že pozvolná lexikalizace daného tvaru je velmi obtížně zachytitelná a slovo, které je v běžné řeči již často používáno namísto svého základového slova, většina slovníků nereflektuje. Ve skutečnosti je tak i typ B nadále živým a produktivním způsobem lexikalizace, o čemž svědčí už pouhý fakt, že i v tom nejbanálnějším běžném rozhovoru se s ním setkáváme dnes a denně.

⁶³ DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932, s. 5 – 6

Závěr

Deminutivum je velmi živelným jazykovým jevem – tato slova, která jsem použila na začátku práce, pro mě mají na jejím konci daleko hlubší rozměr. Deminutivum je jazykový jev, který nesnese definici, který nepřipouští přesné uchopení a popis, který spoléhá zejména na člověka a jeho důvtip. Jako jediná možná cesta k definování deminutiva se mi tedy jeví ne snaha o co nejpřesnější definici, co nejvíce nejvyčerpávající popis, co největší rozdělení do kategorií; ne snaha o nalezení všech rozdílů – v takovém případě totiž hrozí, že v konečném počtu všech různých typů deminutiv a slov, která z nich pro jejich jinou formu či funkci vyloučíme, který bychom nakonec dostali za výsledek, bychom ztratili schopnost vidět pravý půvab deminutiva – ale naopak snaha o nalezení společného jádra, které sice nikdy nebude všem deminutivům zcela společné, které možná nebude ležet v formální ani funkční rovině jazyka, ale bude v naší mysli rozeznávat tu stejnou strunu. Toto totiž, jak věřím, všechna deminutiva společné mají.

Studium lexikalizace deminutiv si jistě zaslouží daleko více prostoru, než momentálně má. Pro to je však třeba pohlédnout dále za běžné a osvědčené zdroje, zaměřit se na hovorový jazyk, na jeho užívání v plné šíři jeho možností. Jednou z možností je studium nahrávek neformálních rozhovorů, internetových diskuzí atd., ve kterých je jazyk zachycen, avšak ne upraven požadavkům logicky uspořádané psané formy. Italština, která je bohatou studnicí rozličných deminutivních tvarů, by mohla být názorným příkladem dokumentace toho, jak jsou na tom vlastně deminutiva a jejich lexikalizace dnes.

Seznam literatury

- ALLEN, J. H., GREENOUGH, J. B., *New Latin Grammar for Schools and Colleges*, Boston: Ginn & Company, 1903. Dostupné z: http://cdn.textkit.net/AG_New_Latin_Grammar_AR5.pdf
- BAKARDŽIEVA, G., O pastech a pastičkách deminutiv. In: „*Bohemistika*” 2007, č. 3, ISSN 1642–9893. Dostupné z: http://www.bohemistika.pl/artykuly/2007/ART_Bakardzijeve.pdf
- DARDANO, M., TRIFONE, P.: *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*, 3. vydání, Zanichelli Editore S.p.A.: Bologna, 1995
- DVOŘÁK, J.: *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština*. Praha: Státní tiskárna, 1932
- GRANDI, N.: Renewal and Innovation in the Emergence of Indo-European Evaluative Morphology*, In: *Lexis, E-Journal in English Lexicology*, Lexis 6: “Diminutives and Augmentatives in the Languages of the World”, 2011. Dostupné z: <http://screcherche.univ-lyon3.fr/lexis/>
- GRANDI, N.: *Sui suffissi diminutivi*, In “Lingua e Stile”, 4, 1998 (627-653). Cit. [08-13-2014] Dostupné z: <http://www.grandionline.net/nicola/pubblicazioni/grandiles98.pdf>
- HAMID, Iman, FAIQ, Sahar: *A Comparative Study of Diminutive Forms in English and Arabic*. [cit. 08-13-2014] Dostupné z: <http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=57463>
- LEWIS, Ch. T., SHORT, Ch., *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press. 1879. cit. [08-15-2014] Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dcantillo>
- LINDSAY, W. M., *A Short Historical Latin Grammar*, Oxford: Clarendon Press, 1915
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*, Academia, nakladatelství Československé akademie věd: Praha, 1968

MILLER, I.A., *The Formation of Latin Diminutives of Nouns and Adjectives*. Cit. [05-20-2013] Dostupné z: <http://diesgaudii.genvi.com/latin/diminutives/index.html>.

NOCENTINI, A.: *L'Etimologico. Vocabolario della lingua italiana*. Milano: Mondadori Education S p.A., 2010 ISBN: 978-88-00-20781-2

PANIAGUA, D.: *Lexicologica: El laterculus de Polemio Silvio, tormento del THLL*. In: Voces, 16, 2005, pp. 111-124. Cit. [08-15-2014] Dostupné na: http://gredos.usal.es/jspui/bitstream/10366/70307/1/Lexicologica_el_Laterculus_de_Polemio_Si.pdf

PATOTA, G.: *Lineamenti della Grammatica Storica*, Bologna: Mulino, 2002 ISBN 88-15-08638-2.

SCHNEIDER, K. P., The truth about diminutives, and how we can find it: Some theoretical and methodological considerations. In *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online]. 2013, vol. 10, no. 1 [cit. 2013-02-04]. Dostupný na: <http://www.skase.sk/Volumes/JTL22/pdf_doc/08.pdf>. ISSN 1339-782X.

SOUTER, A.: *Oxford Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press, 1968

ŠTÍCHA, F.: *Substantiva deminutivní formy s lexikalizovaným významem*, In: Naše řeč, roč. 61 1978, č. 3. Cit. [09-19-2013] Dostupné na: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6051>

XU, Z.: *Chinese diminutives revisited: A Realization Optimality – Theoretic approach*. [cit. 08-13-2014] Dostupné na: <http://profile.nus.edu.sg/fass/chsxz/Chinese%20diminutives%20revisited%20final%20version.pdf>

Internetové zdroje pramenů

Buccio di Ranallo, *Cronaca aquilana*, 1362. Zdroj: TLIO Tesoro della Lingua Italiana delle Origini. Dostupné na: <http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/bibTLIO.php?tbib=0&rickey=Buccio+di+Ranallo%2C+Cronaca>

Caesar, *De Bello Gallico*, Liber I., 8. Dostupné na: <http://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall1.shtml>

Treccani, *Enciclopedia dell'italiano*. cit. [08-13-2014] Dostupné z: http://www.treccani.it/enciclopedia/alterazione_%28Enciclopedia_dell%27Italiano%29/

Varro, *De Lingua Latina*, Fragmenta, Liber IX. 9 – 10) Dostupné na: <http://www.thelatinlibrary.com/varro.frag.html>

Resumé

Práce se zabývá vývojem latinského deminutiva do italštiny a jeho lexikalizací ve svém průběhu. Účel práce je dvojitý. Za prvé, vyložit úskalí definice tolik proměnlivého a nezachytitelného jevu jako je deminuce. Při studiu deminutiv je třeba neustále mít na vědomí skutečnost, že žádná definice není natolik obsáhlá, aby pojala deminutivum ve všech jeho formách i aspektech. Deminutivum je do velké míry prostředkem neformální, hovorové řeči, a tak jeho studium z literárních pramenů může být zavádějící. Za druhé, popsat latinské a italské deminutivum, jeho možnosti a tendence, které jsou širší, než připouští většina gramatik, porovnat diskutované verbální deminutivum, které obvykle mezi deminutiva není řazeno, s jinými deminutivními tvary a uvážit, do jaké míry je opodstatněné deminutivní verba z kruhu deminutiv vylučovat, a popsat a porovnat jak typy slov, která podléhají lexikalizaci, tak jednotlivé způsoby lexikalizace.

Studium latinského deminutiva je z historických důvodů omezeno pouze na zlomek informací o užívání tohoto jazykového prostředku. Vzhledem k tomu, že, oprostíme-li se od přísných definic, je deminutivum a jeho užívání běžné a oblíbené po celém světě, je opodstatněné věřit, že studiem deminutiva v italštině, živém jazyku, a za užití moderních technologií je možné pochopit lépe i latinské deminutivum.

Summary

This bachelor thesis deals with the evolution of the Latin diminutive to the Italian and its lexicalization process. The point of the work is twofold. First, to explain the complexities of defining of one so changing and elusive phenomenon the diminution is. Studying the diminutive one always has to keep on mind the fact that no definition is so complex to comprehend the diminutive in all its forms and aspects. The diminutive is to large extent a means of the informal, common speech, therefore its study from the historical sources can be misleading. Second, to describe the Latin and Italian diminutive, its possibilities and tendencies that are larger than the most of the grammars admit, to compare the discussed diminutive verb and to ponder to what extent is it justifiable not to consider it a part of the diminutives, and finally to describe and compare the types of the categories of words prone to the diminution and the forms of the lexicalization.

For the historical reasons the study of the diminutive is limited to just a fraction of the informations once available about this language phenomenon. Considering the fact that the use of the diminutive form (if we don't limit ourselves to the „true“ diminutives, i. e. the ones derived by suffixation) is worldwide, it is well-founded to believe that studying the Italian diminutive and using the modern technologies it is possible to understand better also the Latin diminutive.